

DE – BTK

**A CLUSIUS-KÓDEX MAGYAR
GOMBANEVEINEK NYELVÉSZETI
SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA**

SZAKDOLGOZAT

KÉSZÍTETTE:

SOLTÉSZ TÜNDE
V. évf., magyar szak

TÉMAVEZETŐ TANÁR:

A. MOLNÁR FERENC

DEBRECEN, 2005.

TARTALOMJEGYZÉK

1.1.	A Clusius-kódex	3
1.2.	Nehézségek a gombák mai elnevezésének megállapításában	4
1.3.	A feldolgozás menete	6
2.	Gombanév-leírások a Clusius-kódexben	9
2.1.	Ehető gombák	9
2.2.	Ártalmas és veszélyes gombák	16
3.	A Clusius-kódex gombaneveinek összefoglaló táblázata	26
4.	A Clusius-kódex magyar gombaneveinek mai alakja	29
5.	A Clusius-kódex gombaneveinek vizsgálata	30
5.1.	A gombanevek csoportosítása formai szempontból	30
5.2.	A gombanevek csoportosítása az elnevezés alapja szerint ..	31
5.3.	A gombanevek meghatározó része.....	32
5.4.	A gombanevek vizsgálata eredet és motiváltság szerint	34
5.5.	A gombanevek vizsgálata alaki felépítés szempontjából	37
5.6.	Néhány gombanév etimológiai elemzése.....	39
6.	Összegzés	47
7.	Bibliográfia	49

Függelék
*Carolus Clusius: Fungorum in Pannoniis observatorum
brevis historia* – A Clusius-kódex vizsgált részének
fakszimiléje

1.1. A CLUSIUS-KÓDEX

Dolgozatom témája *JULES-CHARLES DE L'ESCLUSE*, ismertebb nevén **CAROLUS CLUSIUS** (1526-1609) *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia a Carolo Clusio conscripta* című, latinul megírt munkájában található magyar nyelvű gombanevek vizsgálata. Clusius művének címét magyarra a következőképpen fordíthatnánk: *A két Pannoniában megfigyelt gombák rövid története, megírta Carolus Clusius*. Ehhez tartozik a gombák megfestett képeit, valamint elnevezéseit is tartalmazó **Codex Clusii**. A szakirodalomban e kettő együtt Clusius-kódex néven vált ismertté. A munka **1601-ben**, az antwerpeni nyomdában készült el és jelent meg. A magyar nyelvtörténet szempontjából is jelentős kódexről, szövegyemlékről van szó, hiszen a latin szövegbe ágyazottan magyarul is összegyűjtött gombanevekkel ebben találkozhatunk először.

A Kárpát-medence nagygomba világát valószínűleg több mint 3000 faj alkotja. Ennek mostanáig körülbelül a felét találták meg, és közelítőleg a feléről van dokumentáció, preparátum (RIMÓCZI 2001: 85).

Clusiusnak, a kiemelkedő németalföldi orvosnak és botanikusnak említett műve azért nagy jelentőségű, mert ez volt a XVI. század végén hazánkban megfigyelt és összegyűjtött gombák első leírása s akkori magyar elnevezésük első gyűjteménye. Clusius 1573 és 1587 között Bécsben élt, de – a kor kiváló magyar főura és hadvezére, Batthyány Boldizsár támogatását élvezve – többször időzött Nyugat-Magyarországon is. Utjai során florisztikai megfigyelései mellett tanulmányozta a nagygombákat is. Tudományos munkájában Beythe István lelkész, botanikus szintén segítségére volt. A három férfi barátsága a magyar flóra kutatásának és a gombák tudományos vizsgálatának kiindulópontjává vált. A kódex címében említett „*két Pannonia*” alatt *Pannonia superiort* és *Pannonia inferiort*, a Clusius által bejárt területek összefoglaló elnevezését kell értenünk: Clusius ugyanis Horvátországtól fölfelé Sopronig mindenfelé botanizált, átkutatva a közbeeső dunántúli területeket is, és az osztrák tartományokban is végzett kutatómunkát. Fáradhatatlan anyaggyűjtő volt, és remek leíró- és ábrázolókézséggel rendelkezett. Művében latin nyelven leírta a megfigyelt gombafajok legfőbb jellemzőit:

- ehető vagy mérges gombáról van-e szó
- miről ismerhető fel az adott faj (a termőtestek nagysága, színe, szaga, alakja stb.)
- az adott gombafaj előfordulásának hozzávetőleges ideje, helye
- több faj tárgyalásakor kitért a gomba felhasználási lehetőségeire is (pl. étel- és gyógyszerkészítés, tartósítás, tárolás)
- bizonyos gombák esetében megemlítette a velük kapcsolatos anekdotákat, történeteket
- törekedett minden gombafaj általa ismert (vagy hallott) nevét megadni – ezt viszont már magyarul és német nyelven (esetenként latinul); lehetőség szerint magára az elnevezésre is próbált magyarázatot találni.

Clusius tehát rendszerbe foglalta a gombászati ismereteket. Plinius beosztása alapján a gombákat két nagy csoportba sorolta: ehető, valamint mérges, ártalmas gombafajokat különböztetett meg. A XXI ehető és XXVI

ártalmas *genus* 46 illetve 59 fajt foglal magában, így Clusius összesen 105 nagygombát ismertetett. A szövegben 32 fajt fametszetben is bemutatott. Ezek többnyire kicsinyített képek, a gombákat felülről és alulról ábrázolják. A *Fungorum Historia* anyagának gyűjtése közben Clusiusnak az a szerencsés ötlete támadt, hogy a gombákat le is kellene festeni. Így készült el ama **akvarellgyűjtemény**, amely – a szövegszerű leíráson túl – a gombák későbbi azonosításában nagy segítséget jelentett a szakemberek számára. A képeket Clusius irányításával valószínűleg nővérének fia, Esaye le Gillon festette (RIMÓCZI 2001: 85).

A *Fungorum historiához* hozzá van kapcsolva még a *De fungis* (A gombákról) Caput LXX. Libri X. Villae JOAN. BAPTISTAE PORTAE Neapolitani (p. cclxxxix – ccxcj) címet viselő írás. Ez Porta 1592-ben megjelent *Villae libri XII.* munkájából a gombákról szóló fejezet, amelyben mintegy 20 fajról esik szó.

Clusius munkája hazánkban, sőt Európában is az első olyan gyűjtemény, amely gombarendszertani műnek tekinthető a bemutatott nemzetségek és fajok leírásának minősége alapján.

Bár Clusius nem foglalkozott a gombák szaporodásával, de részletes elemzéseivel, illusztrációival, a gombák formájára, színeire, nagyságára vonatkozó adataival jelenleg is helytálló meghatározásokat tesz lehetővé, így ma is alapvetőnek számító, tudományos művet alkotott. Mindezekért, valamint a termőtestképzés és az aspektusok összefüggésének, a gombafajok népi elnevezéseinek, a fajok felhasználásának, a gombamérgezések jelentőségének első részletezéséért Carolus Clusius a modern mikológia (azaz: gombatan) megalapítójának tekintik (RIMÓCZI 2001: 86).

A dolgozat kiindulópontját képező forrás tehát az ő mikológiai témájú munkájának – amelynek eredetijét a leideni Bibliothek der Rijks-Universiteitben őrzik – bilingvis latin–német nyelvű, faksimile kiadása (Akadémiai Kiadó, Budapest und Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1983). A továbbiakban a forrást *ClusK.*-ként rövidítem, és a hivatkozás mellett zárójelben lévő puszta szám ennek a műnek a lapszámára vonatkozik.

1.2. NEHÉZSÉGEK A GOMBÁK MAI ELNEVEZÉSÉNEK MEGÁLLAPÍTÁSÁBAN

Sajnos a mikológia még manapság is hátrányos helyzetű a szaktudományok között, amelynek több oka is van: kevés gombaismertető könyv jelenik meg, sok gombafaj besorolása még ma is vitatott, és még mindig vannak tudományosan le nem írt fajok is. Mindemellett rengeteg az új információ. Clusius munkájának eredményeit Magyarországon **Istvánffi Gyula** dolgozta fel rendszerezve, de még 1900-ban: *A Clusius-Codex mykológiai méltatása adatokkal Clusius (Carolus) életrajzához.* Ez a könyv – bár időnként kitér a gombák magyar nevére – elsősorban gombászati szempontú elemzést tartalmaz. (A továbbiakban az ISTVÁNFFI-megjelölés az ő munkájára utal, a név mellett lévő szám pedig a könyv lapszámára.)

1973-ban *Magyar népi gombanevek* címmel **Gregor Ferenc** írt kitűnő nyelvészeti tanulmányt (a későbbiekben GREGOR megjelöléssel fogok

hivatkozni erre a munkára). Ebben ő is említ gombaneveket Clusiustól, ám – amit tanulmánya befejezésében maga is elismer (GREGOR: 48-9) – a *ClusK.*-ben előfordulók közül nem mindegyik elnevezést veszi számba (ld. a *bokrosgomba*, *borsosgomba*, *keseűgomba*, *szentgyörgygomba* stb. nevének elemzését). Másrészt viszont a *ClusK.*-ben le nem írt gombanevek is szerepelnek tanulmányában (pl. *susulyka*, *trifla*, *hiriba*).

A *ClusK.* gombaneveinek vizsgálata során számos probléma merült föl:

1. Amint a későbbi kutatásokból kiderült, a Clusius által szövegesen leírt gombák nem mindig feleltethetők meg azokkal, amelyeket – azonos megnevezés mellett – a kódexben lerajzolva vagy lefestve láthatunk. Így például sok mikológusnak okozott problémát a *Szemerchye*k (szömörcsög) megnevezés: ugyanis a szömörcsög kiázott maradványa nagyon hasonlít a kucsmagombára, viszont időben nem ugyanakkor terem. Clusius tehát valójában kucsmagombát talált és rajzolt le, de ő azt a szömörcsögök közé tartozónak gondolta és nevezte.

2. Arra is bőven akad példa, hogy amely gombákat Clusius egyazon gombafaj különféle megjelenési formáinak gondolt, azokról mára bebizonyosodott: tulajdonképpen rendszertanilag egymástól távol álló, tehát különböző gombafajok. Amit például Clusius az általa *Szilwa aly*-nak nevezett gomba különféle megjelenési formáinak vélt, úgy gondolva, hogy csak méretükben térnek el egymástól, azok valójában több fajt takarnak. Mai rendszertani besorolásuk alapján ezek a következők: *kétspórás csiperke* (*Agaricus bisporus*), valamint *tövisaljagomba* (*Entoloma clypeatum*); a Clusius által elsőként leírt faj még ma is kétséges, hogy pontosan mi lehet.

3. A gombákkal kapcsolatos ismeretek pontosabbá válásának köszönhetően mára sok olyan gombafaj besorolása is megtörténhetett, amelyek esetében Clusius még bizonytalan volt, vagy pedig tévedett. Figyelembe véve a Clusius által megadott jellemzőket, és azokat összevetve a lerajzolt és megfestett gombaképekkel, lehetővé vált például az ehető gombák 11., 12. fájába, vagy a mérges gombák 11., 12., 14., 24. fájába besorolt gombák azonosítása (a fajok szétválogatása), és mai besorolásuk elvégzése.

4. Az előző pontban említettek ellenére azonban még mindig problémát jelent az a körülmény, hogy a gombák egyértelmű azonosításához és rendszertani besorolásához sok esetben nem elegendő a rendelkezésünkre álló adat. Ezért a mai napig nem sikerült még például a Clusius által *Kygio gomb*nak, vagy pedig a *Ke/ke gomb*nak nevezett fajok megnyugtató besorolása (s így elnevezésük is kétséges).

5. Végül, de nem utolsósorban említem meg azt a problémát, amely nagyon megnehezíti a *ClusK.*-ben felsorolt gombák mai magyar elnevezésének egyértelművé tételét. Ugyanis Clusius korában és a későbbi időszakokban is a gombákat a nép szinte tájegységenként másként nevezte, vagyis ugyanazt a fajt többféle népnyelvi megnevezés is jelölte (és jelöli), ráadásul sok esetben következtelenül. Ez komoly zavarra és félreértésre adhat okot. Saját magam is tapasztaltam például, hogy a *vargányát* a Zemplénben *tinóranak*, Eger környékén *tinórunak* nevezik, az *érdes tinóru* neve viszont: *szepe*. Amit Clusius *feyer vargánya* névvel illet,

az mai nevén *nyárfa érdestinóru*; amit pedig *Fekete ti nor*-ként [sic!] említ, az ma: *májpgomba*.

Egyébként az, hogy a flóra (vagy fauna) elnevezései, különösen népi megjelölései nem egységesek, nyelvészetileg is teljesen érthető (pl. CSAPODY – PRISZTER: *Magyar növénynevek szótára*, VÖRÖS – PRISZTER: *Márton József Természethistóriai képeskönyvének növénynevei*). Az egységes névrendszert ilyen esetekben a későbbi tudományos leírás alakítja ki. Azt is le kell szögezni, hogy a **gombákat ma már nem sorolják sem a növények, sem pedig az állatok közé, így a rendszertani besorolások is eltérőek lehetnek.**

Bonyolítja a helyzetet az a körülmény, hogy a besorolásokat végző tudósok gyakran egymástól függetlenül – és időnként egymás ellenében – neveztek el a gombafajokat, így szinte természetes, hogy egységes, hivatalosan elfogadott elnevezés-gyűjtemény mai napig nem készülhetett. A névadás is sokszor önkényes, vita tárgyát képezi. (Mára viszont annyira elterjedt némelyik elnevezés, hogy – jöllehet egészen más, mint ami Clusiusnál van – inkább meghagyták.) A latin elnevezésekkel szerencsére kevésbé van probléma, mert ebben a kérdésben az álláspont túlnyomórészt egységes. Az összecszerelések elkerülése érdekében tehát nem mellőzhetjük ezeket, sőt kétséges esetben célszerű e nevekből indulni ki.

Mindezek miatt tehát nagyon nehéz a leírt gombafajok Clusius által megadott elnevezéseinek mai nevét pontosan megmondani. Hiszen – az eddigiekből következően – előfordulhat, hogy nem egyértelmű vagy nem jó az adott gomba Clusius általi besorolása, és egészen más nemzetséghez, fajhoz tartozik valójában, emiatt pedig már a magyar neve is más. A mai népnyelvi névváltozatokat tehát azoknál a fajoknál van értelme feltüntetni, amelyek elnevezése többé-kevésbé ma is megegyezik a *ClusK.*-ben találhatókéval, hangsúlyozva, hogy ezek az eredeti elnevezés változatai.

1.3. A FELDOLGOZÁS MENETE

Hogy ebben a bonyolult (és időnként ellentmondásos) helyzetben mégiscsak legyen valamiféle rendszer, egy olyan dolgozatot készítettem el, amelyben a *ClusK.* gombanév-leírását vettem alapul. A gombanevek eredetére vonatkozó, magyarra fordított szövegrészletek megadása után nyelvészeti szempontból tanulmányoztam magukat a gombaneveket, feltüntetve mindegyiknél a mai (hivatalos besorolásból adódó) elnevezést latinul és magyarul, majd – ha volt ilyen – a Clusiusnál megadott név népnyelvben elterjedt változatát / változatait.

A besorolást Bohus Gábor munkája alapján (*Revision der Pilzarten des Clusius-Codex*, 1983), és az 1990-ben, Rimóczi Imre és Vetter János szerkesztésében megjelent, legátfogóbb magyar nyelvű **Gombahatározó** két kötete, valamint Pázmány Dénes 1998-ban kiadott **Gombahatározója** segítségével végeztem el. A gombanevek esetleges népnyelvi változatait elsősorban Gregor Ferenc **Magyar népi gombanevek** című 1973-as tanulmánya alapján gyűjtöttem össze (főleg a történeti adatokra vonatkozóan). Emellett azonban felhasználtam még Csapody Vera és Priszter Szaniszló 1966-ban kiadott **Magyar**

növénynevek szótára, Vörös Éva és Priszter Szaniszló 1997-ben megjelent **Márton József Természethistóriai képeskönyvének növénynevei**, valamint Kalmár Zoltán és Makara György 1973-ban kiadott **Ehető és mérges gombák** című munkáit is. A művek oldalszámaira történő hivatkozást a szerzői név mellett lévő puszta szám jelöli.

A feldolgozás (elsősorban a rendszertani besorolások és a gombaazonosítás) során értékes mikológiai segítséget nyújtott **Halász Béla** vizsgázott gomba-szakellenőr.

- Mivel tudomásom szerint forrásomnak nincs teljes magyar nyelvű fordítása (Istvánffi is csak fordításrészleteket közöl), ezért az említett szövegrészleteket – a faksimile kiadás alapján – **saját fordításomban** adtam meg. Elsősorban azokra a helyekre koncentráltam, ahol a gomba nevééről, esetleg elnevezésének magyarázatáról esett szó a latin nyelvű szövegben. A szövegrészletek elrendezésében Clusius csoportosítását és leírását követtem, mindegyiknél feltüntetve a *ClusK.*-beli fellelhetőség helyét is. A ma *mérgesnek* nevezett gombák jelölésére – szintén Clusius nyomán – az *ártalmas* és *veszélyes* jelzőket használtam. A *genust fajn*ak fordítottam, az egyes fajokon belülre sorolt *speciest* pedig *külső megjelenési formának*, illetve *változatnak*. A gombák magyar nyelvű elnevezéseinél a forrás – XVI. századi nyelvállapotot tükröző – írásmódját követtem (így esetleges következetlenségeit is, mint például néhány esetben a különírás – egybeírás, a kis- és nagy kezdőbetűk használata, betűkihagyás). A német nyelvű neveket viszont a mai írásmóddal adtam vissza.
- Dolgozatom további részében a *ClusK.* gombáinak táblázatos összeállítását (rég magyar név a kódexben – mai latin besorolás – a gomba leírásának helye a kódexben – az adott faj mai hivatalos neve) készítettem el az említett szakirodalom adatai alapján. A táblázat remélhetőleg megkönnyíti a keresett adatok megtalálását és a gombák azonosítását, illetve egyfajta összegzést is ad.
- Külön táblázatba foglalva összegyűjtöttem Clusius gombaneveinek ma továbbélő magyar alakjait is. Ezt a gyűjtést a népnyelvi változatoknál megjelölt szakirodalom segítségével, továbbá Krébecz Jenő 1988-as **Gombaatlászának** (i. m. 194-5), valamint Kalmár – Makara – Rimóczi 1995-ös **Gombászkönyvének** (i. m. 257-67) névmutatói alapján végeztem el.
- A következő fejezetben a XVI. századi gombanévadás néhány megfigyelt jellegzetességét kíséreltem meg bemutatni: a *ClusK.* gombaneveinek csoportosítása formai szempontból (az elnevezés hány részből áll); csoportosítás az elnevezés alapja szerint (színre, ízre, formára, a fellelhetőség helyére stb. utaló nevek).
- A következő részben az alábbi szempontok szerint vizsgáltam:
 - mit tekinthetünk a gombanév meghatározó részének; itt kitértem szófaji kérdésekre is
 - milyen eredetű a gombanév, és mi lehet a név motiváltságának alapja
 - a gombanév önállóan (is) használt, egyszerű név-e, vagy szó szerkezetnek, összetételnek tekinthető
 - a gombanév létrejöttében játszott-e szerepet képző

- Hogy a legismertebb gombák elnevezésének eredete világosabb lehessen, a dolgozat további részében **ISTVÁNFFI, GREGOR** és a **TESz.** vonatkozó adatainak, elemzéseinek felhasználásával, illetve összevetésével 20 gombanevet tanulmányoztam etimológiai szempontból.
- Dolgozatom lezárásaként vizsgálódásaim legfontosabb következtetéseit, eredményeit törekedtem összefoglalni, valamint a forrás és a felhasznált szakirodalom jegyzékét állítottam össze.

Mielőtt mindezeket részletezném, szeretném főbb vonásaiban bemutatni, hogy a jelenlegi mikológiai szakirodalom milyen alapelveket és módszereket követ a gombák elnevezésében.

Minden eddig felfedezett gombát, hasonlóan más élőlényekhez, tudományos névvel láttak el. A már említett gomba-, illetve gombanév-azonosítási problémák miatt ez különösen fontos, ugyanis jelenleg a zűrzavarban egyedül a latin rendszertani elnevezések segítségével lehet egyértelművé tenni, hogy melyik gombáról van szó. A gombák tudományos nevei latin nyelvűek vagy latinos képzésűek (pl. görög szavak), és a latin nyelv szabályai szerint kell ragozni őket. A faj neve kétszavas, amelyet Linné vezetett be (*Species Plantarum*, 1753): áll a nemzetség névből (főnév, vagy főnévként használt melléknév), amelyet nagy kezdőbetűvel kell írni; a második név a tulajdonképpeni faji név, amelyet követ annak a szerzőnek (auctornak) a neve (rendszerint: névrövidítése), akitől a gomba leírása származik. Például:

Boletus satanas LENZ. sátántinóru		
Boletus (nemzetség)	Satanas (faj)	LENZ. (szerző)
sátán (faj)	tinóru (nemzetség)	

Két szerző esetén a két auctornév között gyakran az *et* ('és') kötőszó, vagy ennek megfelelő jel áll.

A fajon belüli egységek (*varietas* = 'változat') megnevezésével is lehet találkozni, ilyenkor rendszerint hármass névkombináció jön létre; kultúrfajtáknál mindig a nemzeti nyelvű fajta neve kerül a kombinációba.

A tudományos nevek lehetnek **érvényes** és **érvénytelen nevek**. Minden rendszertani egységnek csak egy érvényes neve lehet. Az érvénytelen neveket rendszerint zárójelben közlik a kézikönyvek, amelyeket a mikológiában társneveknek is neveznek. A nevet akkor tekintik érvényesnek, ha a felfedezett gomba leírásának közlése „hatékony”, azaz megfelel a „Nemzetközi Botanikai Kód” szabályainak. Említésre méltó, hogy az elmúlt évtizedekben nagyon sok gomba nevet módosították, megváltoztatták a rangfokozatát, és ezért a korábbi szerzőnevek zárójelbe kerültek. Sok faj korábbi neve így társnévvé vált.

A gombák nevezéktanának szempontjából szintén fontos kifejezés az elsőbbiség (*prioritas*). Ez azt jelenti, hogy ha egyazon fajt többször is leírták, az időben előbbi fajleírás érvényes. Ez történt például az *Agaricus bisporus* (Kétspórás csiperke) faj esetében is, melyet korábban írtak le, mint az *Agaricus brunnescens*-t, ezért ma az előbbi név az érvényes. Ezeket **szinonim nevek**ként tartja számon a szakirodalom. Ha pedig egyazon névvel két külön fajt is leírtak, azt **homonim név**nek nevezik.

2. GOMBANÉV-LEÍRÁSOK A CLUSIUS-KÓDEXBEN

Amint már korábban is utaltam rá, Clusius a megfigyelt gombákat az „ehető”, valamint az „ártalmas és veszélyes” csoportokba sorolta. Ezt az elrendezést követem most én is, amikor egyesével sorra veszem a kódexben elkülönített fajokat.

2. 1. *Ehető gombák*

1. „Áprilisban nő az a faj, amely a magyaroknál, sőt Németország-szerte olyannyira kedvelt, hogy fonállal átkötve és fűzérré összerakva szegről lógatják le, illetve tartósítják, hogy tél közepén is fogyaszthassák. A magyarok **Szemerchyek**-nek nevezik, a németek *Maurachen*-nek. Négy megjelenési formája figyelhető meg, amelyek színben és nagyságban különböznek.”
(cclxij, Primum genus)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
1.1 <i>Morchella conica</i>	<i>Hegyes kucsmagomba</i>
1.2. <i>Gyromitra esculenta</i>	<i>Redős papsapmagomba</i>
1.3. <i>Gyromitra esculenta</i>	<i>Redős papsapmagomba</i>
1.4. <i>Morchella elata</i>	<i>Nyúlánk kucsmagomba</i>

Amit tehát Clusius egyetlen gombafaj négy megjelenési formájának vélt, az három külön fajt takar (a 2. és a 3. azonos). A *Szemerchyek* (szömörcsög), a *kucsmagomba* és a *papsapmagomba* nagyon hasonlóak egymáshoz. Az elnevezés népnyelvi változatai: *szömörcsög* (CSAPODY-PRISZTER: 183), *zemerchek*, *Szümörzczek*, *Szümörzczök*, *szömörcsök*, *szömölts gomba*, *szömörccsög*, *szömörccse*, *szemörccseg*, *szomorcsög*, *sömörccög* (~szömörccök), *szömölcsökgomba*, *szemercseggomba*, *Szömörtse* (GREGOR: 17-9; adatok a közsőről már 1395 k. óta).

2. „Magyarország taván, a Balatonon túl ... áprilisban láttam nőni a gombák egy igen jóízű fajtát, amelynek nevét senki sem tudta meghatározni; de, úgy hírllett, ahhoz hasonló, amely a veszélyes és mérgező fajok között a tizenhatodik, és [amelyet] a magyarok **Kygio gomba**-nak, a németek *Natter schwammen*-nek mondanak. Háromnegyed részében gúla alakú, hegyes és keskeny ez a gomba[faj].”
(cclxiii, Genus II.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
-- (<i>Dubius</i>)	-- (<i>Kétes</i>)

A gombát – elegendő adat híján – nem sikerült azonosítani.

3. „A harmadik fajnak, amelyet a magyarok **Szent Gyewrgi gambaia**-nak, a németek *Sant Georg schwammen*-nek neveznek (mivel Szent György napja – amely április 23-ra esik – táján található meg), egyetlen megjelenési formáját figyeltem meg.”
(cclxiii, Genus III.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Calocybe gambosa</i>	<i>Májusi pereszke</i>

A Clusius által megadott név mai népnyelvi változatai: *szentgyörgygomba*, *májusi gomba*, *szentgyörgypereszke*, *tövisaljagomba* (CSAPODY–PRISZTER: 178)

4. „A magyarok által – mivel szilvafa alatt terem – **Szilwa alya**-nak mondott (német nevét egyáltalán nem ismerem) negyedik fajnak több megjelenési formája is van. Ugyanis vagy kicsinyek, vagy közepesek, vagy nagyobbak.” (cclxv, Genus III.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
4.1. -- (<i>Dubius</i>)	-- (<i>Kétes</i>)
4.2. <i>Agaricus bisporus</i>	<i>Kétspórás csiperke</i>
4.3. <i>Entoloma clypeatum</i>	<i>Tövisaljagomba</i>

Amint az elnevezésekből látható, itt nem csupán egyazon faj különböző megjelenési formáiról van szó, mert az ábrázolásból kiderül, hogy a gombák nem csak méretben térnek el. Itt tehát (legalább) három eltérő fajt talált Clusius. A megadott néven ma is ismerünk gombát (*Szilva alya*, *Szilva alya*, *szilvaaljagomba*; GREGOR: 40), amely a *tövisaljagomba* egyik névváltozata (CSAPODY-PRISZTER: 193).

5. „Ugyancsak több eltéréssel rendelkezik az ötödik faj, de mindegyiket egyazon névvel illetik: a magyarok **Peztritz**-nek, a németek pedig **Pasternitz**-nek mondják. Ezek egyedüli eltérése a nagyságukban áll, mivelhogy formájukat, termőtestüket és színüket tekintve csaknem megegyeznek.

... Szilfák és fehér nyárfák kivágott tönkjén szokott nőni, többnyire kétszer, de olykor háromszor is egy évben. Talán az a faj lenne, amelyről Plinius említi, hogy a görögök **Pezicas**-nak mondják, és gyökér nélkül, tönk nélkül terem?” (cclxv, Genus V.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Polyporus squamosus</i>	<i>Pisztricgomba</i>

A gomba elnevezésének változatai: *petrec-gomba*, *pesztërice*, *pësztërce*, *pezstricz*, *petridzgomba*, *pezsterce*, *fűzfatüdő* (GREGOR: 12-3), *bagolygomba*, *gelyvagomba*, *tőkegomba* (CSAPODY–PRISZTER: 154).

6. „Csekély a hatodik faj különbözősége: ha van is valamiféle eltérés a nagyságban, úgy vélem, csak az életkorából származik. Ennek a fajnak pedig az a sajátja, hogy nem egyesével, hanem egybekapcsolódva több is terem együtt: ugyanis vagy kettesével, vagy hármásával összekapcsolódott gombák nőnek, vagy akár ötösével, hatosával, sőt még több egyszerre.

... Mindezeket magyar néven **Szilfa termewt alya**-nak [?: *Szilfa alya termewt*-nek] nevezik, azaz: szilfák alatt termő gombának, noha egyaránt nőnek szilfa, tölgyfa, nyírfa, bükkfa, fehér nyárfa és diófa tövében, vagy ezek kivágott tönkjénél. ... A magyarok pedig azt, amely a gyertyán tövében terem, és sötétebb színűnek látszik, sajátosságosan **Gilwa gyerthyan fa termewt**-nek nevezik.” (cclxvj, Genus VI.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Pleurotus cornucopiae</i>	<i>Erestönkű laskagomba</i>

A *Szilfa termewt alya* esetében, a magyarétól idegen szórend miatt kérdéses, hogy a kifejezés hibásan van-e írva: ez maga a gombanév, vagy netán a körülírása fordul elő? A többi gombanévvel egybevetve valószínűleg a *termewt* és az *alya* felcserélődéséről van szó.

GREGOR a *szilfalaska* gombanevet említi (i. m. 36). A *késői laskagomba* faj névváltozatai a *gévagomba* (*gelyvagomba*) (CSAPODY–PRISZTER: 67), *gilva* (GREGOR: 9), amelyek összefügghetnek a *Gilwa gyerthyan fa termewt* gomba nevével. A szakterminológia az elnevezést a népnnyelvből vette át *gévagomba* formában (GREGOR uo.).

7. „A hetedik faj alakja számomra kétfélének tűnik. ... Ezt a fajt a magyarok **Chöpörke gombá**-nak, azaz gumós gombának nevezik; a németek *Ungerling*-nek, minthogy száraz réteken vagy falukörnyéki legelőkön (amelyet ők *Ungern*-nek neveznek) terem.”

(cclxvj – cclxvij, Genus VII.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Agaricus campester</i>	<i>Mezei csiperke</i>

Bár ennél a gombánál Clusius kétféle alakot említ, mégis csupán egyetlen fajról van szó. A *Chöpörke* elnevezés sokféle változatban fordul elő a népnnyelvben: legismertebb a *csiperke*, de ismert a *csipirka*, *csöpörke*, név is (CSAPODY–PRISZTER: 44), valamint a *csibegomba*, *cseperke*, *pecsérke*, *petsér gomba*, *petzerke*, *pecsirke*, *pecérkegomba* elnevezések előfordulására is van példa (GREGOR: 7-8; adatok már 1583-tól). A gombát emlegetjük *sampion*, *sampinyon* néven is (CSAPODY–PRISZTER: uo.).

8. „A nyolcadik fajt nem haszontalanul három megjelenési formára lehet (véleményem szerint) elkülöníteni: az elsőnek és a másodiknak a különbsége egyedül nagyságában áll, és egyáltalán nem színében; viszont mindhárom hasonló alakú. A magyarok **Keferew gombá**-nak, azaz: keserű gombának, a németek *Pfifferling*-nek, a franciák *Champignon*-nak és *Potiron*-nak hívják; mindazonáltal a gombák csaknem valamennyi fajtát általában ezekkel a nevekkel illetik. ...

A harmadik megjelenési formáját a magyarok **Vörös Keferew gombá**-nak, a németek ugyanazon oknál fogva *Rode pfifferling*-nek nevezik, mivel az előbbieknél jobban vöröslik; de a magyarok **Bik alya**-nak is mondják, mivel olykor bükk alatt nő.”

(cclxvij, Genus VIII.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
8.1. <i>Lactarius piperatus</i>	<i>Borsos tejelögomba</i>
8.2. <i>Lactarius piperatus</i>	<i>Borsos tejelögomba</i>
8.3. <i>Lactarius sp.</i>	<i>Tejelögomba (csak nemzetség)</i>

A három megjelenési forma valójában csak két fajt takar, mert az 1. és a 2. azonos. A harmadikként leírt gomba szintén a *tejelögombák* nemzetségébe tartozik, de a pontos faj nem állapítható meg. A *keserűgomba* elnevezést szintén ismeri a népnnyelv (CSAPODY–PRISZTER: 102). Előfordul a Csinom Palkó című kuruc kori versben is: „Fut az tokos, tüzes madzag / Kihull az kezéből, / Őszi keserű-gombája / Kidől az fejéből.” A gombanev itt metaforikus forma, a labanc (tokos) katona széles karimájú kalapjára vonatkozik. (MARTINKÓ: 37, 48).

9. „A kilencedik fajban több különbséget is megfigyeltem, amelyeket sorban leírok; de valamennyit egy néven nevezik a magyaroknál és a németeknél is: ugyanis ezek **Herench**-nek, azok *Kremling*-nek mondják a nyelvükön. ...

A negyedik megjelenési formája ... sokkal inkább vöröslő, és ezért a magyarok **Vörös Herench**-nek, a németek *Rotte Kremling*-nek mondják.”

(cclxvij, Genus IX.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
9.1. <i>Lactarius vellereus</i>	<i>Pelyhes keserűgomba</i>
9.2. <i>Lactarius vellereus</i>	<i>Pelyhes keserűgomba</i>
9.3. <i>Russula acrifolia</i>	<i>Csípőslemezű galambgomba</i>
9.4. <i>Russula foetens</i>	<i>Büdös galambgomba</i>

Clusius is már felfigyelt a különbségekre, amelyek alapján ma három különböző fajba soroljuk a leírt gombákat (az 1. és a 2. azonosnak tűnik). Az elnevezés változatai: *herecz*, *Herych*, *herints*, *herencs*, *hörcsöggomba* (?) (GREGOR: 9-10).

10. „Nyilvánvaló a tizedik faj két megjelenési formája közötti különbség (ugyanis kétfélét figyeltem meg), jóllehet a nagyságuk majdnem egyforma. Mindkettő neve a németeknél *Hirschling*, körülbelül »szarvas«-nak mondanád. Nem ismerem, a magyarok hogyan nevezik.”
(cclxvii, Genus X.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
10.1. <i>Lactarius torminosus</i>	<i>Vörösbojhos tejelőgomba</i>
10.2. <i>Cortinarius nemz.</i> , <i>Phlegmacium alnemz. valamely nem azonosított faja</i>	<i>Selymes pókhálósgombák csoportja</i>

11. „Ugyanazokon a helyeken és ugyanabban az időben található meg a tizenegyedik faj, mint a tizedik. Úgy emlékszem, egyetlen megjelenési formáját láttam; vagy ha van is valamiféle eltérés, az csak életkorából származik. A németeknél ez a *Geyssklaw*, »kecskeláb«-nak vagy »patá«-nak nevezik; a magyaroktól semmilyen nevét nem tudtam megismerni, hacsaknem azt a németektől kölcsönzött elnevezést.”
(cclxix, Genus XI.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Collybia butyracea</i>	<i>Bunkóslábú fülőke</i>

A népnyelv számára ismert a *kecskegomba* elnevezés, bár ez a *sereges tölcsérgomba* megjelölésére szolgál (CSAPODY–PRISZTER: 97). GREGOR említi a *kozák gomba* nevet, amelyet a szlovák *koza* 'kecske' szóval hoz összefüggésbe: „A *kozák gomba* név és változatai a szlávban a kevésbé becsült gombafajokra vonatkoznak. Keletkezésüket az a szemlélet magyarázza, amely szerint az ilyen gomba csupán a kecskéknak való.” (i. m. 10-11).

12. „Terem az erdőben egy tizenkettedik faj is, és július környékén fordul elő. Ezt a németek *Reheling*-nek, körülbelül »Őzbak gombájá«-nak mondják; magyar neve számomra ismeretlen.”
(cclxix, Genus XII.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Cantharellus cibarius</i>	<i>Sárga rókagomba</i>

A népnyelvben előfordul *őzgomba* megnevezés, de a *sárga gerebengomba* jelölésére szolgál (CSAPODY–PRISZTER: 145). Valószínűleg a sárga szín a közös.

13. „A tizenharmadik fajnak változatos megjelenési formái vannak: ezen oknál fogva a magyaroknál és a németeknél különféle ragadványnévvel rendelkezik a gombák eme faja; általános megnevezéssel azonban a magyarok **Galambicza**-nak, a németek *Teubelinge*-nek mondják. Valamennyi megjelenési formája közönségesen az erdőkben nő, és június-július hónapokban található meg. A németek megkülönböztetését követve öt megjelenési formáját különítjük el. ... A második megjelenési formájának a magyarok a **Keek galambicza**, a németek a *Blaw Teubelinge* (ami ugyanazt jelenti) ragadványnevet adták. ... A harmadik megjelenési formáját ... a magyarok **Verews Galambicza**-nak [sic! kiemelés tőlem], a németek *Rott Teubelinge* -nek nevezik, ami ugyanaz. ... Az ötödik megjelenési formájának a **Waras galambicza**, a németek a *Rauhe Teubelinge* ragadványnevet adták, körülbelül »varas«-nak mondanád).” (cclxix – cclxx, Genus XIII.)

Latin neve:	Mai magyar neve:
13.1. <i>Russula virescens</i>	<i>Varashátú galambgomba</i>
13.2. <i>Russula cyanoxantha</i>	<i>Kékhátú galambgomba</i>
13.3. <i>Russula xerampelina</i>	<i>Barnulóhúsú galambgomba</i>
13.4. <i>Russula adusta</i>	<i>Sötétedő galambgomba</i>
13.5. <i>Russula adusta</i>	<i>Sötétedő galambgomba</i>

A felsorolt gombák mindegyike a *galambgombák* nemzetségébe tartozik, de ma már négy fajba különítik el őket (az utolsó kettő azonos faj). A népnyelvben is ismert a *galambica* (CSAPODY–PRISZTER: 66), valamint a *galambgomba* elnevezés (GREGOR: 8-9), amely bekerült a szakterminológiába.

14. „Ugyanabban az időben, mint a fentebbi faj, az erdőkben nő az ehető gombák tizennegyedik faja, amelyet a magyarok **Niwl gomba**-nak, azaz: »Nyúl gombá«-nak, a németek *Hasen örlein*-nek, »Nyúl fülé«-nek neveznek. Úgy tűnik, kétféle megjelenési formáját lehet megkülönböztetni – hacsak valaki netán azt nem gondolja, hogy csupán korukban térnek el egymástól.” (cclxx, Genus XIII.)

Latin neve:	Mai magyar neve:
14.1. <i>Cantharellus cibarius</i>	<i>Sárga rókagomba</i>
14.2. <i>Cantharellus cibarius</i>	<i>Sárga rókagomba</i>

A két megjelenési forma azonos gombafajt takar. Mai elnevezése már más, nem tükrözi a népnyelvi változatokat (amelyek viszont az eredeti névre utalnak): *nyúlgomba*, *nyúlfülegomba* (CSAPODY–PRISZTER: 139), illetve *nyulica* (KALMÁR–MAKARA: 353), *nyulicagomba*, *nyulicska* (GREGOR: 24).

15. „A tizenötödik fajnak a magyarok a **Dizno gomba**, azaz »Disznó gombája« nevet adták; a németek ugyanezt a *Schwaindling* elnevezéssel fejezték ki. Az erdőkben nő, ugyanakkor, mint a tizenharmadik faj. Két megjelenési formája van, amelyek nyilvánvaló különbséggel térnek el egymástól. ... Mindazonáltal nem nagyon szeretik ezt a gombafajt; mégis vannak, akik fogyasztják, olyannyira mértéktelen falánkságúak egyesek. Továbbá, vajon ez a faj Plinius azon harmadik faja lenne, amit a *Naturalis Historia* (XXII.) 23. fejezetében a mérgekhez legalkalmasabbnak említ? Bizonyára a nevével találkozott; jöllehet ő az alakját nem közölte, de azt írja, hogy tölggyfa, ciprus és fenyő tövében terem. Joannes Baptista Porta azt mondja, hogy a nápolyiak máig megőrizték antik nevét (*Suilli*), és ők *Silli*-nek nevezik.” (cclxxj, Genus XV.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
15.1. <i>Russula nigricans</i>	<i>Szenes galambgomba</i>
15.2. <i>Tricholoma russula</i> (ISTVÁNFFI)	-- (Kétes)

A leírt két megjelenési forma két külön gombafaj. A másodikat ISTVÁNFFI próbálta meghatározni, viszont ez az elnevezés két nemzetségnevet tartalmaz. A *disznógomba* névnek a *sátángomba* (CSAPODY–PRISZTER: 48) változata ismert, valószínűleg a *sátántinóru*, *változékony tinóru* gombafajok jelölésére szolgált (KALMÁR–MAKARA: 352). GREGOR említi a *disznóposz* gombanevet (i. m. 26), de nem biztos, hogy ez szintén a Clusius által emlegetett gomba névváltozata.

16. „Az ehető gombák tizenhatodik fajának a magyaroknál elég rút neve van: ugyanis ők **Varganya**-nak nevezik, a németek pedig *Bültz*-nek, mivel a tönkjének, amelyen áll, a legalsó része nagyobb kiterjedésűre nő, mint a legfelső. Az első megjelenési formája ... sima és fehér: emiatt a magyarok **feyer varganya**-nak nevezik.

A második megjelenési formája sárgából vörösbe [hajlól] színű, ... a magyarok **verews varganya**-nak mondják, holott nézetem szerint inkább **farga varganya**-nak kellene nevezni; hacsaknem ezzel az elnevezéssel azért akarták illetni, mivel a kalap alsó része egy kissé, ahogy említettem, vöröslök.”

(cclxxj – cclxxij, Genus XVI.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
16.1. <i>Leccinum duriusculum</i>	<i>Nyárfa érdestinóru</i>
16.2. -- (<i>Dubius</i>)	-- (Kétes)
16.3. <i>Boletus aereus</i> <i>Boletus pinicola</i>	<i>Bronzos vargánya</i> <i>Vörösbarna vargánya</i>

A leírt három megjelenési forma valójában négy gombafaj: a harmadikat ma két külön fajként tartják számon. A *vargánya* névnek a következő népnyelvi változatai ismertek: *vargányagomba* (GREGOR: 19-20), *hiribigomba*, *medvegomba*, *pesze*, *peszegomba*, *úrigomba* (CSAPODY–PRISZTER: 201), *szepe* (saját gyűjtés) – bár ezek inkább az *izletes vargánya* jelölésére szolgálnak.

17. „A legnemesebb ehető gombafajhoz érkeztünk el (amely az általunk megfigyelték között a tizenhetedik). ... A magyarok – kiválósága miatt – **Vr gomba**-nak nevezik, mintha az »Urak gombájá«-nak mondanád, vagy elsőrangú gombának; a németek ugyanezen oknál fogva *Keiserling*-nek nevezik, mintegy »császári«-nak, mivel a gombák között fő helye van. És valóban olyannyira ízletes, hogy nem csoda, ha azokat, akik szívesen esznek gombát, a maga elfogyasztására csábít. ... Nem kétséges pedig, hogy ez a gomba ama – a Régiek által olyannyira magasztalt – *Boletus*, amelyet a császárok nagy becsben tartottak. Mert ha összevetjük azt, amit Plinius írt a *Boletus*ról, ennek a történetével, láthatjuk, hogy hasonló. Hírhedt pedig, és rengeteg intő példával lett a bűnök közé sorolva, Plinius tanúsága szerint, hogy Tiberius Claudius Caesart (aki a *Boletus*ok mértéktelen fogyasztásában lelte kedvét) a hitvese, Agrippina mérgezett *Boletussal* tette el láb alól, hogy fiát, Nerot tegye a Birodalomban jogutódjává. Ezért [írt] Iuvenalis szatíráiban elmés dolgokat a *Boletus*ról. Ugyanis az 5. szatíra [így hangzik]:

„Hitvány barátoknak kétes gombákat tálalnak,
Boletust az úrnak: de amelyet Claudius evett előtte
a feleségétől, utána soha többé nem evett.”

... De maga Nero is a *Boletus* az Istenek eledelének szokta gúnyolni, mivel általa halt meg Claudius Caesar, és a halott Caesarokat az istenek sorába szokták számítani.”

(cclxxij – cclxxij, Genus XVII.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Amanita caesarea</i>	Császárgalóca (= Császárgomba)

A gomba jelölésére ismertek az *úrgomba*, *úrigomba* (CSAPODY–PRISZTER: 197), *wrkomba*, *Vrgémba*, *királygomba* (GREGOR: 46-8; adatok már 1544-től) elnevezések, amelyek a *császárgombának*, *királyvargányának* mondott fajra vonatkoznak.

18. „A gombák fajai között, úgy gondolom, egy sincs, amelyet ártalmatlanabbnak tekintenek, [és] amely hosszabb tönkkel rendelkezne, mint a tizenharmadik. ...

Ennek egyetlen megjelenési formáját figyeltem meg, amely többnyire mezőkön terem. Az év három különböző időszakában láttam olykor előbukkanni. A magyarok **Ewz lab**, azaz »*Capreoli pes*«, 'Őz lába' névvel illetik, ahogy számomra tűnik, nem eléggé találóan; a németek *Waitzling*-nak [mondják]. Talán ez az a gomba, amelyről Joannes Baptista Porta azt írja, hogy a nápolyiak *Conocciella*-nak nevezik.”

(cclxxiii, Genus XVIII.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Macrolepiota procera</i>	Nagy őzlábgomba

A gombát ma is *őzlábgombának* nevezik (CSAPODY–PRISZTER: 145).

19. „Szeptember hónapban, mogyoróbokrok alatt szeret nőni az ehető gombák tizenkilencedik faja. Ezt a magyarok **Szarwasgomba**-nak, a németek *Zigenbart*-nak vagy *Geissbart*-nak (ami ugyanaz, ugyanis mindkét szó »kecskeszakáll«-at jelent), továbbá *Schöberling*-nek nevezik; egyesek pedig még *Hirschling*-nek is, ugyanazzal a névvel, mint a tizedik fajt. ...

Az első helyet pedig annak fogom adni, amely a többinél finomabbnak tűnik, és színében is feltűnőbb. ... Ezt a németek *Gelber Sigenbart*-nak, vagyis »sárga kecskeszakáll«-nak, vagy *Hirschling*-nek nevezik; ezeket utánozva adhatták a magyarok, gondolom, a **farga Szarwasgomba** [nevet e gombának].”

(cclxxiii, Genus XIX.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
19.1. <i>Clavaria (ma: Ramaria!) flava</i> (ISTVÁNFFI)	Sárga korallgomba
19.2. <i>Ramaria botrytis</i>	Rózsaszínű korallgomba
19.3. <i>Ramaria botrytis</i>	Rózsaszínű korallgomba

Clusius három megjelenési formát ír le, de ezek valójában csak két fajt (*korallgombák*) takarnak. A név megtévesztő lehet, mert ma *Szarwasgombának* egészen más gombát (*Tuber!*) neveznek. A *Szarwas* megjelölés a kódexben a szarvas-bogas alak miatt lehet, míg ma inkább a korallhoz való hasonlóságot veszik alapul a névadásnál. Ez lehet az oka annak, hogy ma a korallgombát a *szarwasgomba* névváltozatának is tekintik (CSAPODY–PRISZTER: 176; GREGOR: 44-6; KALMÁR–MAKARA: 354).

20. „Az ehető gombák huszadik faja újra a gombák ismertebb formájához tartozik, és ősz vége felé az erdőben, többnyire fenyőfák alatt terem. Ezen oknál

fogva a magyarok **Fenyő alya gomba**-nak, a németek *Thanneling*-nek nevezik, jöllehet emezek *Greffeling*-nek is mondják, ugyanis a magyaroknál a *fenyőfa* az *Abies*, és a németeknél a *Thannebaum* is ugyanazt jelöli.”
(cclxxv, Genus XX.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
20.1. <i>Lactarius torminosus</i>	<i>Vörösbolyhos tejelőgomba</i>
20.2. <i>Lactarius pallidus</i>	<i>Fakósárga keserűgomba</i>

A Clusius által megadott *Fenyő alya gomba* név ma is ismert (*fenyőaljagomba*), és a *rizike*, valamint a *fenyőtínóru* megnevezésére szolgál (CSAPODY–PRISZTER: 60). A név további változatai: *fenyüalla*, *fenyalla-gomba*, *fenyű alja*, *fenyőalla*, *fenyőajja*, a 'rizike' jelentésű *fenyőalja (gomba)*, valamint a *fenyőgomba* (GREGOR: 39-40).

21. „Gomba-monstrumnak inkább, mint [valódi] gombának vélhető az ehető gombák huszonegyedik faja, mivel időnként olyannyira terjedelmes, hogy egy teljes ... családot képes jóllaktni. Ugyanis hallottam (amikor ezt a gombát Magyarországon vizsgáltam), hogy Dobó uraságék birtokán, Lewa [Lendva?] város környékén (lenn a végeken, Magyarországnak Horvátországgal szomszédos határán) néha akkorára nőtt, hogy egy kétfogatú kocsit könnyedén megtöltött. ...

Magyarországon ősz vége felé, vagy Szent Mihály napja környékén terem, tölgyfák tövében. A magyarok **Bokros gomba**-nak hívják, a németek *Scheberling*-nek. ...

Meg kell viszont fontolni, vajon hasonló-e az a gomba, amelyet (a niceai Diodorus Cassius állítása szerint) körülhordtak a barbárok nagy latin betűkkel feliratozva, amikor Traianus Caesar Decebal dáciai király ellen indult [háborúba]. Ezt a gombát, amelyről Joannes Baptista Porta azt írja, hogy a nápolyiak *Gallinaccia*-nak nevezik; oly nagyságúnak vélem, hogy olykor 60 római fontot is nyom, [és] egy egész család táplálására elegendő.”
(cclxxv – cclxxvj, Genus XXI.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Grifola frondosa</i>	<i>Bokrosgomba</i>

A gomba neve ma is *bokrosgomba*, amely a *kakastaréjú-gombának* is nevezett faj jelölésére szolgál (CSAPODY–PRISZTER: 32). GREGOR említi, hogy Diószegi 1813-ban következetesen azt állította: a *bokros gomba* „régie neve a *Clavaria coralloides*-nek”, amelyet pedig *palánka*, *palánkagomba* néven emlegettek (i. m. 11-2).

2. 2. ÁRTALMAS ÉS VESZÉLYES GOMBÁK

„Rövidebb leszek ezen gombák történetének leírásában; ugyanis a Régieknél ezekről semmilyen említés nem történik (hacsak esetleg nemzetségenként, és névmegjelölés nélkül), és az Újabbak is szükségtelennek ítélték bármit is azokról a gombákról írni, amelyeket senki sem fogyaszt. Mindegyiket [tehát] saját megfigyelésem alapján kell leírom. És valóban, jöllehet a falusiak és a tapasztaltak könnyen felismerik, mégis azt gondoltam: megéri a fáradságot, hogy írjak ezekről valamit, és alakjukat is bemutassam, nehogy valamely esztelen ártalmatlannak vélje [őket], mivelhogy sokat [lehet] találni, amelyekhez az ehető [gombák] igen hasonlatosak.

Ugyanazt a rendet fogjuk követni, amelyet az ehető gombák történetének megírásában betartottunk, és az egyes fajokat – ha vannak – megjelenési

formákra fogjuk osztani.” – E szavakkal kezdi Clusius az általa ártalmasnak és veszélyesnek ítélt gombafajok leírását.
(cclxxvj, FUNGI NOXII ET PERNICIOSI)

1. „Úgy emlékszem, az első fajnak egyetlen változatát figyeltem meg, jóllehet a nagysága nem egységes; de úgy vélem, ez a különbség a korából származott. Valahányat pedig megvizsgáltam, igen rövid vagy inkább semmilyen száron nem támaszkodott, hanem a fatönkről csüngött egyesével vagy kettesével. Hártyaszerű redős bőrrel vannak összekapcsolódva, hamuból feketébe hajló színűek. A nép *Júdás fülének* nevezi redőzött és hártyaszerű (amiként a fül) jellege miatt. A magyarok **Boza fa termewt**, a németek *Holder schwammen* néven ismerik, mivel a Bodzafa törzsén nő, amikor ennek a fának először előbújnak a levelei.

Ezt a gombát – bár nem ehető – többen szokták megszáritva őrizni, felhasználásra: ugyanis a torokdaganatnál, amelyhez az ecet fájdalmas lenne, gargalizálásra és toroköblögetésre használják.”
(cclxxvj – cclxxvij, Genus I.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Hirneola auricula-Judae</i> (ISTVÁNFFI)	Júdásfüle-gomba

A Clusiusnál szereplő elnevezés változatai: *bodzafagomba*, *Bodza-fa-gomba*, *bodzagomba*, *borza-gomba*, *Bozza-fa gomba*, *Bozza gomba* (GREGOR: 43-4; adatok már 1577-től). A gomba mai neve *júdásfülegomba*, amelynek névváltozata még a *valódifülgomba* is (CSAPODY–PRISZTER: 89).

2. „Szilvafák alatt, tavasz elején terem a második faj, és emiatt a magyarok **Szilwa alya**-nak nevezik.”
(cclxxvij, Genus II.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Pleurotus cornucopiae</i>	Erestönkű laskagomba

A gomba neveként ma előfordul a *szilvaaljgomba* megnevezés, amely a *tővisaljgomba* jelölésére is szolgál (CSAPODY–PRISZTER: 181; GREGOR: 40).

3. „A harmadik fajt a magyarok **Ganejou**-nak [?⇒: *Ganejon*-nak], a németek *Mist schwammen*-nek nevezik, mivel trágyadombokon nő kora tavasszal.”
(cclxxvij, Genus III.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Coprinus niveus</i>	Hófehér tintagomba

A gomba előfordulásának gyakori helyére utal a *trágyagomba* elnevezés (CSAPODY–PRISZTER: 194). A név továbbél *ganéjgomba* formában (VÖRÖS-PRISZTER: 31). Igaz, ez csak a Clusiusnál található név mai változata – a leírt gomba valójában egy másik faj.

4. „Mivel tavasz elején, a korai esők után szokott többnyire nőni fűzfák tuskóin a negyedik faj, ezért a magyarok **Fiz fa gomba**-nak, a németek pedig *Felber schwammen*-nek mondják.”
(cclxxvij, Genus IIII.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Laetiporus sulphureus</i>	Sárga gévagomba

GREGOR HOLLÓS LÁSZLÓT idézve a következőt írja erről a gombáról: „Fűzfagombának mondják a következő, egymástól nagyon is különböző (!) három fajt: *Collybia velutipes*, *Lentinus tigrinus*, *Polyporus sulphureus*” (i. m. 31).

5. „Szintén tavasz elején nő cseresznyefák rothadó törzsein a veszélyes gombák ötödik faja: emiatt a magyaroknál a **Rewes cere/nye fa gomba**, a németeknél a *Kersenbaum schwammen* nevet kapta. ...

De ez a gomba is, bár az emberek számára ártalmas, van, aminek mégis használ: ugyanis a földművesek megszártva szokták tartósítani, mivel ennek a porát sóval és ételiszterrel összekeverve beteg ökröknek és tehéneknek tanácsolják gyógyszerként adni.”
(cclxxvij – cclxxviii, Genus V.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Laetiporus sulphureus</i>	Sárga gévagomba

Bár Clusius más gombafajnak vélte, ez is *sárga gévagomba* a mai besorolás szerint.

6. „A hatodik fajt, mivel mogyoróbokrok alatt nő, a magyarok **Monyaro alya gomba**-nak hívják.”
(cclxxviii, Genus VI.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Lactarius pyrogalus</i>	Mogyoró tejelőgomba

A gomba elnevezésének változata: *magyarualla gomba* (GREGOR: 40).

7. „A hetedik veszélyes gombafaj, amelyet a magyarok **Bagoly gomba**-nak, a németek *Krotten schwammen*-nek mondanak, mindkét nyelven ugyanazt a dolgot jelöli: vagyis a »mérgező béká«-nak, közönségesen »varangyos béká«-nak mondott gombát. Ennek három megjelenési formáját figyeltem meg.”
(cclxxviii, Genus VII.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
7.1. <i>Psathyrella candolleana</i>	Fehér porhanyógomba
7.2. <i>Amanita pantherina</i>	Párducgalóca
7.3. <i>Amanita rubescens</i>	Piruló galóca

Clusius három megjelenési formát említ, ám ezek ma három külön fajnak számítanak. A *bagoly gomba* elnevezés a *piruló galóca*, valamint a *pisztrícgomba* jelölésére (CSAPODY–PRISZTER: 25; KALMÁR–MAKARA: 352), sőt a *kénvirággomba*, a *nagy őzlábgomba*, a *csiperke*, a *tintagomba* jelölésére is szolgál (GREGOR: 32-3). További névváltozatai: *bagoj Gomba*, *bagógomba*, *bagugomba* (GREGOR: u.o.).

8. „A nyolcadik faj is Pünkösdi táján jelenik meg az erdőben, nyírfák törzsein és tuskóinál, ami miatt a magyarok **Nyírfá gombaya**-nak, a németek *Birchen schwammen*-nek nevezik, azaz »Nyírfá gombá«-nak.”
(cclxxviii, Genus VIII.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Pluteus pellitus</i>	<i>Fehér csengettyűgomba</i>

E gombafaj nevei a későbbiekben: *nyiraj gomba*, *nyár-alla* (GREGOR: 40). A *nyírfapesze* és *nyírfa-kérgestapló* nevek is felbukkannak (CSAPODY–PRISZTER: 138; KALMÁR–MAKARA: 353) - ezek viszont egészen más fajokra vonatkoznak.

9. „A nyári napforduló táján található meg a veszélyes gombák kilencedik faja: ezt a magyarok **Borjos gomba**-nak, a németek *Hohen schwammen*-nek nevezik, mivel (ha nem csalódom) vastag és duzzadó termőtestű; ugyanis elég rövid a tönkje, az egy unciát nem sokkal haladja meg, egy hüvelyk- vagy mutatóujjni vastagságú.”

(cclxxvii, Genus IX.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Russula foetens</i>	<i>Bűdös galambgomba</i>

10. „Évente kétszer található meg az ártalmas gombák tizedik faja, tudniillik aratás és szüret környékén, erdőben jelenve meg; a magyarok **Ke/ke gomba**-nak, a németek *Geiss schwammen*-nek nevezik, vagyis »Kecske gombá«-nak.”

(cclxxix, Genus X.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
-- (<i>Dubius</i>)	-- (<i>Kétes</i>)

Amint ezt már az ehető gombák 11. fajánál is megjegyeztem, a népnelv ismer *kecskegomba* elnevezést, ez azonban a *sereges tölcsérgomba* jelölésére szolgál (CSAPODY–PRISZTER: 97). A gomba azonosítása – elegendő adat hiányában – nem végezhető el.

11. „Ugyanebben az időben és hasonló helyeken található meg a tizenegyedik faj, amely a földből először kibújva erősen a tinóru-félékhez hasonlít, sőt bizonyos módon meg is téveszt. Semmilyen magyar nevét nem tudtam meg, de a német neve *Narren schwammen*, mintha »bolond«-nak, vagy: »bolondok gombájá«-nak mondanád, mert ha valaki történetesen elfogyasztja, elméjében megzavarodik. Ami könnyen bekövetkezhet, a fogyasztására csábítva különösen az éppen előbújó gomba esetében, amely a tinóru-félékhez annyira hasonló.”

(cclxxix, Genus XI.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Amanita vaginata</i>	<i>Szürke selyemgomba</i>

A *bolondgomba* elnevezés sok helyen ismert. GREGOR írja vele kapcsolatban, hogy a régiségben a mérges gombát *gonoszgombának* is hívták, napjainkban pedig a népnelvben *bolongomba* vagy *bolondosgomba* a neve. A *bolond* melléknév jelentése 'mérges, mérgező', vö. 1578: *bolond* 'mérges (növény, gomba)', ez pedig érintkezésen alapuló névátvitel eredménye; a mérges növény, gomba bolondító, bódító hatású (i. m. 6). CSAPODY–PRISZTER-nél, KALMÁR–MAKARÁ-nál, VÖRÖS-PRISZTER-nél nem találtam rá adatot.

12. „Ennek az ártalmas tizenkettedik fajnak a magyar neve sem ismert számomra; a németek a *Sliegen schwammen* elnevezést adták neki a legyekről, amelyek erősen ellepik, és legtöbbször erre szállnak le; nem veszélytelenül a legyekre nézve, mert ha valamennyit elfogyasztanak [a gombából], elpusztulnak. Különféle megjelenési formái vannak, valamennyi a Hatodik hónap [augusztus] végén, kivágott erdőkben bukkan fel ...”
(cclxxix – cclxxx, Genus XII.)

Latin neve:	Mai magyar neve:
12.1. <i>Amanita crocea</i> <i>Amanita pantherina</i>	<i>Narancsszínű selyemgomba</i> <i>Párducgalóca</i>
12.2. <i>Russula romellii</i>	Nincs magyar neve
12.3. <i>Amanita muscaria</i>	<i>Légyölő galóca</i>
12.4. <i>Amanita muscaria</i>	<i>Légyölő galóca</i>
12.5. <i>Cortinarius bovinus</i>	<i>Vastaglábú övesgomba</i>

Clusius ugyan ötféle megjelenési formát említ, ám ezek közül csak a 3. és a 4. (azonos fajba tartozó) gomba az, amelyekre a leírás ráillik. A többi más fajokba tartozik. Az első „megjelenési forma” valójában két külön fajt takar.

13. „Az ártalmas gombák tizenharmadik faja utak és ösvények mentén, kivágott erdőkben bújik elő szintén augusztus végén. A magyarok **wt felem** [▷: *felen*] **terewmgomba** [▷: *termewgomba*]-nak, azaz »ösvények mentén termő gombá«-nak, a németek pedig *Froschen stuel*-nek, mintegy »békák helyé«-nek nevezik, mivel a békák a megfigyelés szerint szívesen telepednek meg rajta. Ebben a fajban meg lehet figyelni bizonyos különbséget, de ez csak a [gomba] életkorából származik ...”
(cclxxx, Genus XIII.)

Latin neve:	Mai magyar neve:
<i>Pluteus pellitus</i> <i>Russula delica</i>	<i>Fehér csengettyűgomba</i> <i>Földtoló galambgomba</i>

Amint mára kiderült, az említett különbség nem csupán a gomba életkorából származott, hanem valójában két külön fajról van szó!

14. „Kivágott erdőkben is nő a tizennegyedik faj, és ugyanabban az időpontban lelhető fel, amikor az előző is. A magyar nevét nem lehetett megismerni; de a németek *Saw taschen*-nek nevezik; a név oka előttem ismeretlen, hacsaknem talán a disznóról kapta az elnevezést. Kétféle megjelenési formáját figyeltem meg, amelyek nagyságban és az alsó, vagy [a kalap] lemezes részének színében térnek el egymástól.”
(cclxxx – cclxxxj, Genus XIII.)

Latin neve:	Mai magyar neve:
14.1. <i>Lactaria trivialis</i> (ISTVÁNFFI)	<i>Északi tejelőgomba</i>
14.2. -- (<i>Dubius</i>)	-- (<i>Kétes</i>)

Maga Clusius is bizonytalan az elnevezést illetően. A *disznógombára* azért nem gondolhatunk, mert azt inkább a *sátántinóru*, a *változékony tinóru* nevű fajokra értették (vö. Ehető gombák 15. faj). A másodikként leírt „megjelenési forma” esetében nem állapítható meg bizonyosan, hogy melyik gombáról van szó.

15. „Az ártalmas gombák tizenötödik faja az, amelyet a magyarok **Tinor gomba**-nak, a németek *Smeer schwammen*-nek neveznek, éppen úgy, mintha »zsíros gombá«-t mondanál. Kivágott erdőkben is nő a Hatodik hónap [augusztus] végén, azaz Szent Bertalan-nap [aug. 24.] környékén. Állítólag különféle megjelenési formáit lehet találni: én kétfélét figyeltem meg.

Az elsőt ... **feyer ti nor**, [sic!] azaz *alba* ['*fehér*'] névvel illetik a magyarok. A másikkak sötét színéről adták a **Fekete ti nor** elnevezést, a németek pedig a *Schwartz smeer schwammen*-t.”

(cclxxxj, Genus XV.)

Latin neve:	Mai magyar neve:
15.1. -- (<i>Dubius</i>)	-- (<i>Kétes</i>)
15.2. <i>Fistulina hepatica</i>	<i>Májpgomba</i>

A gombák, amelyeket Clusius itt leír, két külön fajba tartoznak; az első esetében kétes, hogy mely faj lehet. A *Tinor gomba* elnevezés nem valószínű, hogy helytálló, mert ez a *Boletus* nemzetség bizonyos fajaira alkalmazott megjelölés szokott lenni (vö. Ehető gombák 16. és 17. faj). Maga a *tinóru*, *tinórugomba* elnevezés ma is használatos (CSAPODY–PRISZTER: 190), és a *tinógomba* (VÖRÖS-PRISZTER: 50), *tinóorrú gomba*, *Tinórú*, *Tinó orrú gomba*, *Tin' orrú*, *tinorrú*, *tinóri-gomba*, *tinórka-gomba*, *tinorgomba*, *tinóra*, *tinóra-gomba*, *tinargomba* névváltozatok is ismertek (GREGOR: 29-30; adatok 1584-től).

16. „Szintén a Hatodik hónap [augusztus] végén jelenik meg mogyoróbokrok alatt a tizenhatodik faj, amely olyannyira bűdös szagú, hogy a magyarok **Kigyó gomba**-nak, a németek *Natter schwammen*-nek, mintegy »kigyók gombájá«-nak nevezték el. Ennek egyébként három megjelenési formáját figyeltem meg, amelyek nagyságban csaknem egyenlők, de színükben és alakjukban eltérők.”

(cclxxxj, Genus XVI.)

Latin neve:	Mai magyar neve:
16.1. <i>Macrolepiota mastoidea</i>	<i>Karcsú őzláb gomba</i>
16.2. <i>Collybia rancida</i> (ISTVÁNFFI)	<i>Fürtös (?) fülőke</i>
16.3. <i>Coprinus micaceus</i> (ISTVÁNFFI)	<i>Kerti tintagomba</i>

A három megjelenési forma, mint látható, három eltérő fajt takar. A gombát már említette Clusius (vö. Ehető gombák 2. faj), bár ott *Kygio gomba*-ként írta le a nevét. A *kigyógomba* elnevezés ma is használatos (CSAPODY–PRISZTER: 102), bár valószínűleg már nem arra a gombára értik, amire Clusius.

17. „Szent Bertalan napja körül, sík és nyílt helyeken bukkan elő az ártalmas gombák tizenhetedik faja, amelyet a németek *Hor greylen*-nek neveznek. A magyar nevét [viszont] senki sem tudta nekem megmondani, és nem tudom, egyáltalán rendelkezett-e a magyaroknál bármiféle névvel, mivel többnyire el szokták hanyagolni azokat a gombákat, amelyek nem ehetőek. Ennek pedig két megjelenési formáját figyeltem meg.”

(cclxxxij, Genus XVII.)

Latin neve:	Mai magyar neve:
17.1. -- (<i>Dubius</i>)	-- (<i>Kétes</i>)
17.2. <i>Paxillus involutus</i>	<i>Begöngyöltszélű cölöpgomba</i>

A két megjelenési forma valószínűleg két külön faj, bár az első besorolása bizonytalan.

18. „Igen közel ahhoz az időponthoz, mint az előző [gomba], terem a veszélyes gombák tizennyolcadik faja, erdőkben bukkanva fel, és a németek *Kueling*-nek nevezik, mivel a tehének előszeretettel keresik. ...

Ennek a veszélyes gombának, amelyet a magyarok **Varganya**-nak neveznek, két fajáról értesültem: az egyiket a németek *Bingslin*-nek mondják, a másikat ugyanők *Bultz*-nak nevezik. Úgy vélem, nem meggondolás nélkül tették ők ezt a megkülönböztetést: ugyanis más az Elsőnek, és más a Másodiknak a külső megjelenési formája. Mi a németek elkülönítését követjük, és két fajt állapítunk meg.”

(cclxxxij – cclxxxiiij, Genus XVIII.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Collybia distorta</i>	<i>Csavartönkű fülőke</i>

Clusius itt két fajról beszél, ám ez valójában csak egy faj. A *Varganya* elnevezés valószínűleg nem helytálló, mert ez ehető gombafajok neve szokott lenni (kivétel: *Bábavargánya*). Maga Clusius is több gombafaj leírásánál említi ezt az elnevezést (vö. Ehető gombák 16. faj, Ártalmas és veszélyes gombák 19. és 20. faj).

19. „Tehát a tizenkilencedik faja lesz a veszélyes gombáknak az, amelyet a németek *Bingslin*-nek neveznek, amely utak mentén és tölgyesekben nő szeptember elején. Ennek pedig sok megjelenési formája van, és valamennyi ártalmas. Olykor halált is okoznak elfogyasztóiknak, ugyanis az ehető gombák tizenhatodik fajához való hasonlatosságukkal csábítják azokat, s e [gombákat] az ártalmasoktól nem tudják megkülönböztetni. ...

A hatodik megjelenési formája a ciklámen nagy gumójára emlékeztet erősen, mind a szélességével, mind színével, mind egyenlőtlen kerekességével. ... Ezt a megjelenési formáját a magyarok **Baba Varganya**-nak nevezik.”

(cclxxxij, Genus XIX.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
19.1. <i>Suillus collinitus</i>	<i>Rózsástövű fenyőtinóru</i>
19.2. <i>Suillus collinitus</i>	<i>Rózsástövű fenyőtinóru</i>
19.3. <i>Tricholoma pardinum</i>	<i>Párducpereszke</i>
19.4. <i>Xerocomus subtomentosus</i>	<i>Molyhos tinóru</i>
19.5. <i>Boletus erythropus</i>	<i>Cékla tinóru</i>
19.6. <i>Boletus erythropus</i>	<i>Cékla tinóru</i>
19.7. <i>Boletus erythropus</i>	<i>Cékla tinóru</i>
19.8. <i>Leccinum aurantiacum</i>	<i>Vörös érdestinóru</i>

Amint a táblázatból is kiderül, a Clusius által felsorolt (összesen 7 db) megjelenési formát ma négy fajba sorolják (azonos faj az 1.-2., 5.-6.-7.). A *Baba Varganya* név ma is használatos *bábavargánya* változatban, és a *sátántinóru* jelölésére használatos (KALMÁR–MAKARA: 352; GREGOR: 20). A táblázat 8. pontjába sorolt gombáról Clusius a következőképpen ír:

„Mielőtt az ártalmas gombák huszadik fajának történetét kezdenénk leírni, megéri a fáradságot, úgy vélem, ha e helyt egy bizonyos kétes gombáról tesztek említést, mivelhogy néhányan az ártalmatlan [gombák] közé sorolták, *Varganya* névvel illetve. Sejtésem szerint azonban inkább az előző, nem ehető fajhoz kell sorolni.” (cclxxxiiij)

20. „Az ártalmas gombák huszadik fajának (amelyet, ahogy említettem, a magyarok **Varganya**-nak is mondanak, a németek pedig *Bultz*-nak, éppúgy, mint

az ehető gombák tizenhatodik fáját, az ott már kifejtett ok miatt) változatos megjelenési formái vannak, amelyek ugyanabban az időpontban lelhetők föl a kivágott erdőkben, mint a tizenkilencedik faj. ...

A második [megjelenési formájának] ... sárgás színe van, ami miatt gondolom, hogy a magyarok **Jarga Varganya**-nak nevezik, jóllehet más megjelenési formái is sárgák alul, bár nem annyira szép színnel rendelkeznek.”
(cclxxxiii – cclxxxv, Genus XX.)

Latin neve:	Mai magyar neve:
20.1. <i>Boletus pachypus</i> (ISTVÁNFFI)	(?) <i>vargánya</i>
20.2. <i>Leccinum crocipodium</i>	Sárga érdestinóru
20.3. <i>Boletus aereus</i>	Bronzos vargánya
20.4. <i>Cortinarius sp.</i>	Pókhálósgomba (csak nemzetség)

A „változatos megjelenési formák”, mint látható, négy külön fajt takarnak. Az elsőnek jelenleg még nincs megfelelő, pontos magyar neve. A *Varganya* elnevezésre vonatkozó adatokat l. az Ehető gombák 16. fájának leírásánál.

21. „Szeptember vége felé jelenik meg a huszonegyedik faj fenyők alatt, amiként az ehető [gombák] huszadik faja is, amelyhez igen hasonló: de mivel belső részén bolyhos, eldobják. A németek *falsche Gresling*-nek, mintegy »hamis«-nak nevezik; a magyarok **fenyoalya gomba**-nak, azaz fenyők alatt növő gombának, de ezzel a két szóval még megtoldva: **nem io**, ahogy szokták valamennyi nem ehető gomba esetében [mondani].”
(cclxxxv, Genus XXI.)

Latin neve:	Mai magyar neve:
<i>Lactarius sanguifluus</i>	Vöröstejű tejelőgomba (= rizike)

A *fenyoalya gomba* név ma is használatos *fenyőaljagomba* formában, és a *rizike*, valamint a *szemcsésnyelű fenyőtinóru* nevű gombákra szokták érteni (CSAPODY–PRISZTER: 60; KALMÁR–MAKARA: 352). A további adatokat l. az Ehető gombák 20. fájánál.

22. „Az ártalmas gombák huszonkettedik fájának, amelyet a magyarok **Tuuis alya gomba**-nak mondanak, a németek *Under dorn schwammen*-nek (amely név a magyar értelmezést fejezi ki), mivel tövisek mellett, amelyek öreg voltak miatt kezdenek tönkremenni, és bozótok között terem. Sok megjelenési formája van, amelyek felbukkanása október elseje környékén [várható].”
(cclxxxv, Genus XXII.)

Latin neve:	Mai magyar neve:
22.1. <i>Kuehneromyces mutabilis</i>	Ízletes tőkegomba
22.2. <i>Hypholoma sublateritium</i>	Vöröses kénvirággomba
22.3. <i>Psathyrella hydrophila</i>	Barna porhanyósgomba
22.4. <i>Hypholoma fasciculare</i>	Sárga kénvirággomba
22.5. <i>Psathyrella hydrophila</i>	Barna porhanyósgomba
22.6. <i>Collybia fusipes</i>	Árvégű fülőke

A sok megjelenési forma valójában hat külön fajt takar. A *Tuuis alya gomba* elnevezés ma is ismert (*tővisaljagomba*), és a következő gombafajok névváltozataként szokták használni: 1. *Rhodophyllus clypeatus* (*borsoskagomba*, *májusgomba*, *szilvaaljagomba*, *tavaszkagomba*); 2. *szentgyörgygomba*; 3. *rizike* (CSAPODY–PRISZTER: 193). GREGOR

az elnevezés változataiként többek között a *Tövis-alj-gomba*, *Tövis alja gomba*, *tüvis alya gomba*, *tüsökajjagomba* adatokat hozza (i.m. 41).

23. „Körülbelül ugyanebben az időben, úgy utak mentén, mint redves fákon, valamint mocsaras helyeken is felbukkan néhány más gombafaj, amelyek elnevezései a magyarok és a németek számára, úgy vélem, ismeretlenek: bizonyosan egynek a nevét sem tudtam tőlük megtanulni. Mi valamennyit az ártalmas gombák huszonharmadik csoportjába soroljuk.”
(cclxxxvj – cclxxxvij, Genus XXIII.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
23.1. <i>Russula emetica</i>	<i>Hánytató galambgomba</i>
23.2. <i>Lactarius rufus</i>	<i>Rőt tejelőgomba</i>
23.3. -- (<i>Dubius</i>)	-- (<i>Kétes</i>)
23.4. <i>Clitopilus prunulus</i>	<i>Kajsza lisztgomba</i>

A Clusius által egy csoportba tartozó gombák (legalább) négy eltérő fajba sorolhatók. A 3. pontos meghatározása – elegendő adat hiányában – még nem megoldott.

24. „Az ártalmas gombák huszonnegyedik fajtát a németek *Holtz schwammen*-nek nevezik, mivel október hónapban, kivágott fák korhadó ágain nő. A magyar elnevezése számomra ismeretlen. Ennek három megjelenési formáját figyeltem meg.”
(cclxxxvij, Genus XXIII.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
24.1. <i>Sarcoscypha coccinea</i>	<i>Piros csészegomba</i>
24.2. <i>Sarcoscypha coccinea</i>	<i>Piros csészegomba</i>
24.3. <i>Tremella mesenterica</i>	<i>Aranysárga rezgőgomba</i>

A három megjelenési forma tehát tulajdonképpen két faj (az 1. és a 2. azonos).

25. „Kivágott fák korhadó ágain, november elején nő a huszonötödik gombafaj, mely nem ehető, sőt, ártalmas. A magyarok ***feyer /zarwas gomba***-nak nevezik ragyogó fehérségéről, a németek *wilde Hirschling*-nek, azaz »erdei szarvasgombá«-nak, annak megkülönböztetésére, amely az ehető [gombák] tizenkilencedik fájánál van leírva. Fállábnyi nagyságú, vagy még nagyobb ez a gomba, és igen szép formájú: ugyanis bokros, és számtalan ágacskára oszlik.”
(cclxxxvij, Genus XXV.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
<i>Dryodon coralloides</i>	<i>Fenyő petrezselyemgomba</i>

Amint erre Clusius is utal, a */zarwas gomba* megjelölés már előfordult az Ehető gombák 19. fájánál (igaz, ott *Szarwasgomba* változatban írva), és azt a fajt ma *korallgombaként* emlegetjük. Clusius szerint a *feyer* jelző használatával különböztették meg tőle az itt tárgyalt gombafajt, amelynek azonban ma már a neve *petrezselyemgomba* (CSAPODY-PRISZTER: 152). GREGOR megemlíti, hogy a *szarvasgombát* nálunk eleinte bizonyára összetévesztették a *fehérszarvasgombával* (i. m. 45).

26. „Hátravan az ártalmas gombáknak (amelyeket Magyarországon megfigyeltem) a huszonhatodik faja, amely november elseje táján is felbukkan,

nem kivágott fák gyökereinél vagy ágain, hanem szárazabb réteken és kivágott erdőkben. A magyarok **Pöffeteg**-nek, a németek *Weiber fist*-nek, azaz »Vénasszonyposz«-nak, a franciák *Veŕŕe de loup*-nak, vagyis »Farkasfing«-nek nevezik, amely névvel a növénygyűjtemények között is rendelkezik a nép ajkán. Ennek pedig három változatát figyeltem meg, nagyságban és némileg formában is különbözőket.”

(cclxxxvij – cclxxxviiij, Genus XXVI.)

<u>Latin neve:</u>	<u>Mai magyar neve:</u>
26.1. <i>Calvatia caelata</i>	<i>Pikkelyes pöfeteg</i>
26.2. <i>Langermannia gigantea</i>	<i>Óriáspöfeteg</i>
26.3. <i>Langermannia gigantea</i>	<i>Óriáspöfeteg</i>

A három változatot ma már két külön fajba sorolják (a 2. és a 3. azonos faj). A gomba elnevezése hangutánzó volta miatt jellegzetes, ezért ma is nagyon hasonlóak a népnyelvben megtalálható változatai: *banyaposz*, *valódipöfeteg* (CSAPODY–PRISZTER: 157; KALMÁR–MAKARA: 352), továbbá *pefetegh*, *pöffetegh*, *pöffeteg*, *Poeffedek*, *Peheteg*, *puhatag*, *Pefeteg*, *Lo* vagy *Farkas fing*, *Por-gomba*, *püffeteg*, *méhszédítő*, *poszgomba*, *pozgomba* (GREGOR: 24-6; adatok már 1520-tól).

3. A CLUSIUS-KÓDEX MAGYAR ÉS LATIN NYELVŰ GOMBANEVEINEK ÖSSZEFOGLALÓ TÁBLÁZATA

RÉGI MAGYAR NÉV (A CLUSIUS- KÓDEXBEN)	MAI LATIN NÉV	CLUSIUS BESOROLÁSA	MAI MAGYAR NÉV (A LATIN BESOROLÁS ALAPJÁN)
1. Baba Varganya	<i>Boletus erythropus</i>	Gen. XIX. pern. 6. spec.	Cékla tinóru
2. Bagoly gomba	<i>Psathyrella candolleana Amanita pantherina Amanita rubescens</i>	Gen. VII. pern. 1. spec. Gen. VII. pern. 2. spec. Gen. VII. pern. 3. spec.	Fehér porhanyógomba Párducgalóca Piruló galóca
3. Bik alya	<i>Lactarius sp.</i>	Gen. VIII. esc. 3. spec.	Tejelőgomba (csak nemzetség)
4. Bokros gomba	<i>Grifola frondosa</i>	Gen. XXI. esc.	Bokrosgomba
5. Borjós gomba	<i>Russula foetens</i>	Gen. IX. pern.	Büdös galambgomba
6. Boza fa termewt	<i>Hirneola Auricula- Judae (ISTVÁNFFI)</i>	Gen. I. pern.	Júdásfüle-gomba
7. Chöpörke gomba	<i>Agaricus campester</i>	Gen. VII. esc.	Mezei csiperke
8. Dizno gomba	<i>Russula nigricans</i>	Gen. XV. esc. 1. spec.	Szenes galambgomba
9. Ewz lab	<i>Macrolepiota procera</i>	Gen. XVIII. esc.	Nagy őzlábgomba
10. feyer Jzarwas gomba	<i>Dryodon coralloides</i>	Gen. XXV. pern.	Fenyő petrezselyemgomba
11. feyer ti nor	--- (<i>Dubius</i>)	Gen. XV. pern. 1. spec.	--- (Kétes)
12. feyer varganya	<i>Leccinum duriusculum</i>	Gen. XVI. esc. 1. spec.	Nyárfa érdestinóru
13. fekete ti nor	<i>Fistulina hepatica</i>	Gen. XV. pern. 2. spec.	Májgomba
14. Fenyő alya gomba	<i>Lactarius torminosus Lactarius pallidus</i>	Gen. XX. esc. 1. spec. Gen. XX. esc. 2. spec.	Vörösbojhos tejelőgomba Fakósárga keserűgomba
15. fenyőalya gomba nem io	<i>Lactarius sanguifluus</i>	Gen. XXI. pern.	Vöröstejű tejelőgomba (rizike)
16. Fiz fa gomba	<i>Laetiporus sulphureus</i>	Gen. IV. pern.	Sárga gévagomba
17. Galambicza	<i>Russula adusta</i>	Gen. XIII. esc. 4., 5. spec.	Sötétedő galambgomba
18. Ganejou	<i>Coprinus niveus</i>	Gen. III. pern.	Hófehér tintagomba
19. Gilwa gyerthyan fa termewt	<i>Pleurotus cornucopiae</i>	Gen. VI. esc.	Erestönkű laskagomba
20. Herench	<i>Lactarius vellereus Russula acrifolia</i>	Gen. IX. esc. 1., 2. spec. Gen. IX. esc. 3. spec.	Pelyhes keserűgomba Csípőslemezű galambgomba
21. Keek galambicza	<i>Russula cyanoxantha</i>	Gen. XIII. esc. 2. spec.	Kékhátú galambgomba
22. Kejerew gomba	<i>Lactarius piperatus</i>	Gen. VIII. esc. 1., 2. spec.	Borsos tejelőgomba

23. Ke[ke gomba	--- (<i>Dubius</i>)	Gen. X. pern.	--- (Kétes)
24. Kygio gomba	--- (<i>Dubius</i>)	Gen. II. esc.	--- (Kétes)
25. Kigyo gomba	<i>Macrolepiota mastoidea</i> <i>Collybia rancida</i> (ISTVÁNFFI) <i>Coprinus micaceus</i> (ISTVÁNFFI)	Gen. XVI. pern. 1. spec. Gen. XVI. pern. 2. spec. Gen. XVI. pern. 3. spec.	Karcsú őzláb gomba Fürtös (?) fülőke Kerti tintagomba
26. Monyaro alya gomba	<i>Lactarius pyrogalus</i>	Gen. VI. pernic.	Mogyoró tejelő gomba
27. Niwl gomba	<i>Cantharellus cibarius</i>	Gen. XIV. esc. 1., 2. spec.	Sárga róka gomba
28. Nyrfa gombaya	<i>Pluteus pellitus</i>	Gen. VIII. pern.	Fehér csengettyű gomba
29. Peztritz	<i>Polyporus squamosus</i>	Gen. V. esc.	Pisztric gomba
30. Pöffeteg	<i>Calvatia caelata</i> <i>Langermannia gigantea</i>	Gen. XXVI. pern. 1. spec. Gen. XXVI. pern. 2,3. spec.	Pikkelyes pöffeteg Óriáspöffeteg
31. Rewes cere[nyefa gomba	<i>Laetiporus sulphureus</i>	Gen. V. pern.	Sárga géva gomba
32. [arga varganya	<i>Leccinum crocipodium</i>	Gen. XX. pern. 2. spec.	Sárga érdestinóru
33. [arga Varganya	--- (<i>Dubius</i>)	Gen. XVI. esc. 2. spec.	--- (Kétes)
34. Szarwasgomba	<i>Ramaria botrytis</i>	Gen. XIX. esc. 2., 3. spec.	Rózsaszínű korall gomba
35. Szemerchyek	<i>Morchella conica</i> <i>Gyromitra esculenta</i> <i>Morchella elata</i>	Gen. I. esc. 1. spec. Gen. I. esc. 2., 3. spec. Gen. I. esc. 4. spec.	Hegyes kucsmagomba Redős papsapkagomba Nyúlánk kucsmagomba
36. Szent Gyewrgi gambaia	<i>Calocybe gambosa</i>	Gen. III. esc.	Májusi pereszke
37. Szilfa termewt alya	<i>Pleurotus cornucopiae</i>	Gen. VI. esc.	Erestönkű laskagomba
38. Szilwa alya	--- (<i>Dubius</i>) <i>Agaricus bisporus</i> <i>Entoloma clypeatum</i>	Gen. IV. esc. 1. spec. Gen. IV. esc. 2. spec. Gen. IV. esc. 3. spec.	--- (Kétes) Kétspórás csiperke Tövisaljagomba
39. Szilwa alya	<i>Pleurotus cornucopiae</i>	Gen. II. pern.	Erestönkű laskagomba
40. Tinor gomba	--- (<i>Dubius</i>) <i>Fistulina hepatica</i>	Gen. XV. pern. 1. spec. Gen. XV. pern. 2. spec.	--- (Kétes) Máj gomba
41. Tuuis alya gomba	<i>Kuehneromyces mutabilis</i> <i>Hypholoma sublateritium</i> <i>Psathyrella hydrophila</i> <i>Hypholoma fasciculare</i> <i>Collybia fusipes</i>	Gen. XXII. pern. 1. spec. Gen. XXII. pern. 2. spec. Gen. XXII. pern. 3,5. spec. Gen. XXII. pern. 4. spec. Gen. XXII. pern. 6. spec.	Ízletes tőke gomba Vöröses kénvirág gomba Barna porhanyósgomba Sárga kénvirág gomba Árvégű fülőke

42. Vr gomba	<i>Amanita caesarea</i>	Gen. XVII. esc.	Császárgalóca
43. Varganya	<i>Boletus aereus</i> <i>Boletus pinicola</i>	Gen. XVI. esc. 3. spec.	Bronzos vargánya Vörösarna vargánya
44. Varganya	<i>Collybia distorta</i>	Gen. XVIII. pern.	Csavarttönkű fülőke
45. Verews Galabicza	<i>Russula</i> <i>xerampelina</i>	Gen. XIII. esc. 3. spec.	Barnulóhúsú galambgomba
46. verews varganya	--- (<i>Dubius</i>)	Gen. XVI. esc. 2. spec.	--- (Kétes)
47. Vörös Herench	<i>Russula foetens</i>	Gen. IX. esc. 4. spec.	Büdös galambgomba
48. Vörös Kejerew gomba	<i>Lactarius sp.</i>	Gen. VIII. esc. 3. spec.	Tejelógomba (csak nemzetség)
49. Waras galambicza	<i>Russula virescens</i>	Gen. XIII. esc. 1. spec.	Varashátú galambgomba
50. wt felem terewmgomba	<i>Pluteus pellitus</i> <i>Russula delica</i>	Gen. XIII. pern.	Fehér csengettyűgomba Földtoló galambgomba

A használt jelölések magyarázata:

- * **Gen.:** Genus, 'gombafaj'
- * **esc.:** esculentum, 'ehető'
- * **pern.:** perniciosum, 'ártalmas, mérgező'
- * **spec.:** species, 'megjelenési forma; változat'
- * **--- (Dubius):** 'kétes', nem azonosítható
- * **(ISTVÁNFFI):** Istvánffi meghatározása

4. A CLUSIUS-KÓDEX MAGYAR GOMBANEVEINEK MAI ALAKJA

Ebben a részben azt kívánom bemutatni, hogy azok a magyar gombanevek, amelyek Clusiusnál előfordulnak, továbbélnék-e ma többé-kevésbé változatlan formában, mint „hivatalos” név. Mivel gyakran előfordul, hogy ugyanazon fajnak egyidejűleg több névváltozata is ismert, ezért itt nem törekedhettem a teljességre, következésképpen csak néhány kiválasztott (az 1. 3. pontban felsorolt) szakirodalom alapján dolgoztam. Kerek zárójelbe tettem azokat a mai neveket, amelyek ma népnyelvi változatként fordulnak inkább elő, azokat a névrészleteket pedig, amelyek Clusiusnál még nem szerepeltek a megnevezés alkotóelemeiként, szögletes zárójelbe. E táblázat segítségével láthatóbbá válik az is, hogy az elnevezések a legtöbb esetben morfológiai változásokon is keresztülmentek, mire mai formájuk kialakult.

A CLUSK.-BEN LÉVŐ RÉGI NÉV	MAI NÉV	A CLUSK.-BEN LÉVŐ RÉGI NÉV	MAI NÉV
1. <i>Baba Varganya</i>	Bábavargánya	22. <i>Kigyo / Kygio gomba</i>	Kígyógomba
2. <i>Bagoly gomba</i>	(Bagolygomba)	23. <i>Monyaro alya gomba</i>	(Mogyoróalja gomba)
3. <i>Bik alya</i>	(Bükkalja)	24. <i>Niwi gomba</i>	(Nyúl gomba)
4. <i>Bokros gomba</i>	Bokrosgomba	25. <i>Nyrfa gombaya</i>	(Nyír[alja]gomba)
5. <i>Bor/ós gomba</i>	Borsosgomba	26. <i>Peztritz</i>	Pisztricgomba
6. <i>Boza fa termewt</i>	(Bodzafagomba)	27. <i>Pöffeteg</i>	Pöfeteg
7. <i>Chöpörke gomba</i>	Csiperke	28. <i>Rewes cere./nye fa gomba</i>	---
8. <i>Dizno gomba</i>	Disznó[fül] gomba	29. <i>/arga varganya</i>	Okkerszínű vargánya
9. <i>Ewz lab</i>	Ózlábgomba	30. <i>Szarwasgomba</i>	Szarvasgomba
10. <i>feyer /zarwas gomba</i>	Fehér szarvasgomba	31. <i>Szemerchye</i>	Szömöröcsög
11. <i>feyer ti nor</i>	--- Tinóru	32. <i>Szent Gyewrgi gambaya</i>	Szentgyörgy-gomba
12. <i>feyer varganya</i>	--- Vargánya	33. <i>Szilfa termewt alya</i>	(Szilfa[laska])
13. <i>fekete ti nor</i>	Sötét tinóru	34. <i>Szilwa alya</i>	(Szilva[alja]gomba)
14. <i>Fenyő alya gomba</i>	Fenyőaljagomba	35. <i>Tinor gomba</i>	Tinóru
15. <i>Fiz fa gomba</i>	(Fűzfagomba)	36. <i>Tuuis alya gomba</i>	(Tövisaljagomba)
16. <i>Galambicza</i>	Galambgomba	37. <i>Vr gomba</i>	Ürigomba
17. <i>Ganejou</i>	Trágyagomba	38. <i>Varganya</i>	Vargánya
18. <i>Gilwa gyerthyan fa termewt</i>	(Gilvagomba)	39. <i>Verews Galabicza</i>	Piros / [Bor]vörös / [Barnás]vörös stb. galambgomba
19. <i>Herench</i>	---	40. <i>Vörös Ke/erew gomba</i>	Rőt keserűgomba
20. <i>Ke/erew gomba</i>	Keserűgomba	41. <i>Varas galambicza</i>	(Varas galambica) / Varas[hátú] galambgomba
21. <i>Ke/ke gomba</i>	(Kecskegomba)	42. <i>wt felem terewmgomba</i>	---

5. A CLUSIUS-KÓDEX GOMBANEVEINEK VIZSGÁLATA

A kódex magyar nyelvű gombaneveit különböző szempontok szerint vizsgálhatjuk. Ezek segítségével közelebb juthatunk a magyar nyelv XVI. századi állapotának pontosabb megismeréséhez is.

5. 1. A gombanevek csoportosítása aszerint, hogy hány tagúak

- **1 tagú:**
Galambicza; Ganejou [Ganejon]; Herench; Peztritzc; Pöffeteg; Szemerchye; Varganya (7 db)
- **2(?) tagú:**
 - ◆ **gomba, gombaya utótaggal**
Bagoly gomba; Bokros ~; Bor/ós ~; Chöpörke ~; Dizno ~; Ke/ke ~; Ke/erew ~; Kigyo / Kygio ~; Niwl ~; Szarwasgomba; Tinor ~; Vr ~ (12 db)
 - ◆ **alya utótaggal**
Bik alya; Szilwa alya (2 db)
 - ◆ **a szín megjelölésével bővült kéttagúvá**
feyer varganya; feyer ti nor [feyer tinor]; fekete ti nor [fekete tinor]; Keek galambicza; /arga varganya; Verews Galabicza; verews varganya; Vörös Herench (8 db)
 - ◆ **egyéb összetétel**
Baba Varganya; Ewz lab; Waras galambicza (3 db)
- **3(?) tagú:**
 - ◆ **gomba / gambaia utótaggal, gyakran alya kiegészítéssel**
Fenyő alya gomba; fenyoaalya gomba (nem io); Fiz fa gomba; Monyaro alya gomba; Nyrfa gombaya; Tuuis alya gomba, Rewes cere/hye fa gomba, Szent Gyewrgi gambaia (8 db)
 - ◆ **gomba utótag + a szín megjelölése**
feyer /zarwas gomba; /arga Szarwas gomba, Vörös Ke/erew gomba (3 db)
 - ◆ **termewt / terwm kiegészítéssel**
Boza fa termewt; Gilwa gyerthyan fa termewt, Szilfa termewt alya [Szilfa alya termewt], wt felem terewmgomba [wt felen termewgomba] (4 db)

Persze, ez a csoportosítás módosul, ha például azokat a gombaneveket is kiegészítjük a *gomba* utótaggal, amelyekhez az odailleszthető (és valószínűleg ott is volt, mint például a *Bik alya*, *Szilwa alya*, *Ewz lab* névvel illetett gombák esetében).

A *nem io* megjelölést is, bár csak a *fenyoalya gomba* neve mellett szerepel egyedül leírva, valamennyi mérges gomba neve után odaérthetjük, hiszen Clusius nyilvánvalóan az ehető gombák közé sorolt *Fenyő alya gombától* való megkülönböztetés szándéka miatt írta le. Nem valószínű, hogy a névhez tartozott. A csoportosításnál a *ClusK.* helyesírási következetlenségeit sem vettem figyelembe. A főbb tanulságok:

- Magyarul leírva leggyakoribb a kéttagú, a legritkább az egy tagból álló gombanév volt.

- Az elnevezések többtagúvá válásában igen gyakran játszott szerepet a *gomba*, az *alya*, a *termewt* utótag, valamint fanév- és színmegjelölés.
- Bizonyos gombanevek előfordultak egybe- és különírva is, kis- és nagy kezdőbetűvel írva egyaránt.

5. 2. A gombanevek csoportosítása az elnevezés alapja szerint

- **A gomba lelőhelyére vonatkozó nevek**
Bik alya; Boza fa termewt; Fenyő alya gomba; fenyőalya gomba nem io; Fiz fa gomba; Ganejou; Gilwa gyertyhan fa termewt; Monyaro alya gomba; Nyrfá gombaya; Rewes cere/nye fa gomba; Szilfa termewt alya; Szilwa alya; Tuuis alya gomba; wt felem terewmgomba (14 db)
- **A gomba színére, ízére, szagára utaló elnevezések (vö. 5.1.)**
 - ◆ *feyer /zarwas gomba; feyer ti nor; feyer varganya; fekete ti nor; Keek galambicza; /arga Szarwasgomba; /arga varganya; Verews Galambicza; verews varganya, Vörös Herench; Vörös Ke/erew gomba* (11 db)
 - ◆ *Ke/erew gomba; Bor/ós gomba (?)*; *Vr gomba* (3 db)
 - ◆ *Kygio / Kigyo gomba* (1 db)
- **A gomba alakjának, felületének valamihez való hasonlóságára utaló név**
Bokros gomba (bokrosan elágazó alak); *Ewz lab* (az őz lábához hasonló); *Herench* (a hörcsög alakjára, színére emlékeztet); *Niwl gomba* (a nyúl füléhez hasonló?); *Szarwasgomba* (szarvasagancsra emlékeztető forma); *Szemerchye* (szemölcszerű kalap); *Tinor gomba* (a tinó orrára hasonlít); *Waras galambicza* (a kalap látszólagos érdekessége) (8 db)
- **Valamilyen állathoz való kapcsolódásra utaló (de valószínűleg nem hasonlóságon alapuló) elnevezés**
Bagoly gomba (béka!); *Dizno gomba* (disznó); *Ke/ke gomba* (kecske) (3 db)
- **A gomba felbukkanásának idejére utaló név**
Szent Gyewrgi gambaia (1 db)
- **Egyéb**
Baba Varganya; Chöpörke gomba; Peztritz; Pöffeteg; Varganya (5 db)

Mint látható, ez a csoportosítás sem teszi lehetővé a gombanevek egyértelmű elkülönítését. Több esetben az elnevezés etimológiája még nem tisztázott, ami szintén megnehezíti a besorolást. Néhány általános következtetést mégis levonhatunk:

- a kódexben előforduló magyar gombanevek közül a legtöbb a gomba lelőhelyére vonatkozott
- az elnevezés legritkábban a fellelhetőség idejét mutatta
- sok név az adott gomba külsejére, színére, ízére utalt
- számos esetben a népnyelv valamely állat jellemzőire „ismert rá” a gomba külsejénél (pl. színére, valamely testrészének alakjára), és ezt az elnevezésben is érvényesítette
- néhány gomba esetében állatnév szerepelt ugyan az elnevezésben, de valószínűleg ezeknél nem a külső hasonlóság játszott szerepet
- némely gomba elnevezésének eredetét pusztán neve alapján nehéz kikövetkeztetni

5. 3. A gombanevek meghatározó része

A gombanevek elemzése előtt szeretnék néhány szót ejteni magáról a *gomba* szóról. A latin *fungus*, a német *Schwamm*, *Pilz* szó megfelelője a magyarban (adatokhoz 1395 k. óta) egy régi szláv szó, a *goba* X. századi átvétele (l. TESz. I, 1071 –2). Mivel e fogalom kifejezésére régen és ma is egyedül csak a *gomba* szavunk szolgál, ez azt jelzi, hogy a honfoglaló magyarság a Kárpát-medencében talált szláv népek révén ismerkedett meg közelebbről a gombákkal. Ezt a feltevést a rendelkezésre álló nyelvi anyag alapján GREGOR is alátámaszthatónak tartja (GREGOR 6).

Clusius kódexe latin nyelvű, csak a gombanevek szerepelnek nála – a korabeli latin és német elnevezés mellett – magyarul is leírva. Magyarul tehát feltehetőleg azt írta le, amit – magyarországi gyűjtőútja során – a nép ajkáról hallott, s a gombanév részének érzett vagy gondolt. A ClusK.-ben előforduló magyar gombanevek osztályozásában ez problémát jelent, ugyanis – amint ezt a korábbi fejezetekben láthattuk – a szerző több ízben eltérően írta le a gombák nevét. A nyilvánvaló helyesírási következetlenségeket, elírásokat figyelmen kívül hagyva is látható, hogy egyes gombanevek részeként megjelenik leírva a *gomba / gombaya* utótag, míg másoknál hiányzik, de ismereteink és a mai elnevezés alapján tudható, hogy az utóbbiakhoz is hozzátartozik, természetesen, hiszen mindegyik esetben gombáról van szó. A *gomba / gombaya* utótagot éppen ezért most nem veszem figyelembe annak megállapításában, hogy a gombanév meghatározó részének tekintendő-e. A *nem io* megjelölést – az előző fejezetben leírtak miatt – szintén nem tekintem a gombanevek részének.

A következő táblázat azt mutatja be, hogy a ClusK. magyar gombaneveinél mi tekinthető a név ama meghatározó részének, amely Clusius korában az adott gombafaj elkülönítését – megkülönböztetésül más fajoktól, ill. azonos faj esetében a különböző megjelenési formák elkülönítését – leginkább jelezte.

A továbbiakban (a teljesség igénye nélkül) némi szófaji vizsgálat eredményét gyűjtöttem össze.

RÉGI MAGYAR NÉV (A CLUSIUS-KÓDEXBEN)	A GOMBANÉV MEGHATÁROZÓ RÉSZE	RÉGI MAGYAR NÉV (A CLUSIUS-KÓDEXBEN)	A GOMBANÉV MEGHATÁROZÓ RÉSZE
1. Baba Varganya	Varganya	23. Kygio / Kigyo gomba	Kygio / Kigyo
2. Bagoly gomba	Bagoly	24. Monyaro alya gomba	Monyaro
3. Bik alya	Bik	25. Niwl gomba	Niwl
4. Bokros gomba	Bokros	26. Nyrfa gombaya	Nyrfa
5. Borjos gomba	Borjos	27. Peztritcz	Peztritcz
6. Boza fa termewt	Boza fa	28. Pöffeteg	Pöffeteg
7. Chöpörke gomba	Chöpörke	29. Rewes cerejnye fa gomba	Cerejnye fa
8. Dizno gomba	Dizno	30. Jarga varganya	varganya
9. Ewz lab	Ewz lab	31. Szarwasgomba	Szarwas
10. feyer Jzarwas gomba	Jzarwas	32. Szemerchyek	Szemerchyek
11. feyer ti nor (tinor)	ti nor (tinor)	33. Szent Gyewrgi gambaia	Szent Gyewrgi
12. feyer varganya	varganya	34. Szilfa termewt alya	Szilfa
13. fekete ti nor (tinor)	ti nor (tinor)	35. Szilwa alya	Szilwa

14. Fenyő alya gomba	Fenyő	36. Tinor gomba	Tinor
15. Fiz fa gomba	Fiz fa	37. Tuuis alya gomba	Tuuis
16. Galambicza	Galambicza	38. Vr gomba	Vr
17. Ganejou	Ganejou	39. Varganya	Varganya
18. Gilwa gyertyhan fa termewt	Gilwa gyertyhan fa	40. Verews Galabicza	Galabicza
19. Herench	Herench	41. verews varganya	Varganya
20. Keek galambicza	galambicza	42. Vörös Herench	Herench
21. Keferew gomba	Keferew	43. Vörös Keferew gomba	Keferew
22. Kejke gomba	Kejke	44. Waras galambicza	galambicza
		45. wt felem terewmgomba	Wt /felem/

A gombanevek meghatározó része szófaji szempontból többségében (kb. 85%-a) köznevet tartalmaz, kb. 5%-a pedig melléknévi eredetű (pl. *Bokros*, *Bor/ós*, *Keferew*, *Szarwas*). Speciális névfajtának tekinthető a hasonlítást kifejező *ti nor / tinor* gombanév, amelynek jelentése 'tinó orrú' vagy 'tinóorr' is lehet (vö. a mai *tinóru*, *tinóra* névváltozatokat), ezért a szó szófajának eldöntése nehéz.

Van néhány olyan gombanév is, ahol tulajdonnév (*Szent Gyewrgi*), hangutánzó igéből képzett főnév (*Pöffteteg*), főnévként vagy melléknévként is értelmezhető szóalak (*Vr / Úri*), névutós szerkezet (*wt felem*) szerepel, illetve etimológiailag a név még nem tisztázott, ezért kérdéses a szófaj is (pl. *Chöpörke*). Ez utóbbinál elképzelhető az is, hogy a név a *cseperedik* 'sarjad' szócsaládjába tartozó magyar fejlemény (l. TESz. 1: 536-7; *csiperke* al.).

Ha a kódexben leírt gombanevekből a meghatározó részt elhagyjuk, túlnyomórészt a következők maradnak meg:

- *Alya* utótag a gomba lelőhelyére utaló név esetében
- *Termewt / terewm* utótagok, amelyek szintén arra a lelőhelyre utalnak, ahol a gomba terem. Eme utótagok szófaja ige, ill. (valószínűleg) melléknévi igenév.
- Előtagként tulajdonságjelölő melléknevek szerepelnek, amelyek többsége a gomba színére utal (megkülönböztetésül az azonos gombanevek esetében), kisebb hányaduk pedig a gomba ízére, alakjára vagy a gombakalap speciális tulajdonságára utal
 - Külön említést érdemel a *Baba* előtag, amely a gombanévadás szempontjából különlegesnek látszik: GREGOR (i.m. 28) feltételezése szerint ez délszláv átvétel, a *bab(k)a* 'vénasszony' szó van benne, s valószínűleg külső hasonlóságon alapuló jelentésátvitel eredménye.

5. 4. A gombanevek vizsgálata eredet és motiváltság szerint

A RÉGI MAGYAR NÉV <i>gomba</i> UTÓTAG NÉLKÜLI RÉSZÉ	A NÉVRÉSZ EREDETE	A MOTIVÁLTSÁG ALAPJA
1. Baba Varganya	idegen jövevénytől szláv (szerb-horvát)	fejkenő, bősoknyás öregasszonyhoz hasonlít?
2. Bagoly	magyar belső keletkezésű	a bagolyéhoz hasonló szín
3. Bik alya	magyar belső keletkezésű szláv névadás mintájára	termőhely
4. Bokros	magyar belső keletkezésű	bokrosan elágazó alak
5. Borjós	magyar belső keletkezésű	égetően csípős íz
6. Boza fa termewt	magyar belső keletkezésű	termőhely
7. Chöpörke	szláv? / magyar?	?
8. Dizno	magyar belső keletkezésű	?
9. Ewz lab	magyar belső keletkezésű	öz lábához hasonlít?
10. Fenyő alya	magyar belső keletkezésű szláv névadás mintájára	termőhely
11. Fiz fa	magyar belső keletkezésű szláv névadás mintájára	termőhely
12. Galambicza	idegen jövevénytől szláv (szerb-horvát v. szlovén)	a galambéhoz hasonló szín?
13. Ganejou (Ganejon)	idegen jövevénytől (ragtapadással) délszláv (horvát, szlovén)	termőhely (trágyadomb)
14. Gilwa gyertyan fa termewt	a <i>Gilwa</i> szláv (szerb-horvát, szlovén, szlovák) jövevénytől magyar belső keletk. szószerk.	termőhely
15. Herench	idegen jövevénytől (horvát? / bolgár-török?)	a hörcsögéhez hasonló alak és szín?
16. Kejerew	magyar belső keletkezésű (a szótól finnugor? / bolgár-török?)	kesernyős, csípős íz
17. Kygio / Kigyo	magyar belső keletkezésű	kellemetlen szag
18. Monyaro alya	magyar belső keletkezésű szláv névadás mintájára	termőhely
19. Niwl	magyar belső keletkezésű szláv tükörszó	a nyúl füléhez hasonló alak és szín
20. Nyrfa	magyar belső keletkezésű szláv névadás mintájára	termőhely
21. Peztritz	idegen jövevénytől szláv (szlovák v. ukrán)	?
22. Pöffeteg	magyar belső keletkezésű (-eteg képzővel)	összezúzaskor pöfögő hangot hallat
23. Rewes cerejnye fa	magyar belső keletk. szószerk.	termőhely
24. Szarvas	magyar belső keletkezésű	szarvasagancsra emlékeztető forma
25. Szemerchye	idegen jövevénytől szláv (szb.-hv., szln., or.)	rücskös felületű kalap (népetimológia)
26. Szent Gyewrgi	magyar belső keletk. szószerk.	Szent György napja körül terem
27. Szilfa termewt alya (Szilfa alya termewt)	magyar belső keletk. szószerk. szláv névadás mintájára	termőhely
28. Szilwa alya	magyar belső keletkezésű szláv névadás mintájára	termőhely
29. Tinor	magyar belső keletkezésű (elhomályosult szóösszetétel)	a tinó orrához hasonlít
30. Tuuis alya	magyar belső keletkezésű szláv névadás mintájára	termőhely

31. Vr	magyar belső keletkezésű	kiváló ízű, „uraknak való”
32. Varganya	idegen jövevényszó szláv (szerb-horvát)	duzzadt termőtest?
33. Waras galambicza	magyar szó szerkezet, a <i>galambicza</i> szláv eredetű	a kalap látszólagos érdekessége
34. wt felem (felen) terewm	magyar belső keletk. szó szerk.	termőhely

A táblázat gombanevei közé most nem vettem föl azokat, amelyek csak színmegjelölésben térnek el a név alaptagjától. Kihagytam továbbá a nevekből a *gomba* / *gombaya* utótagot.

A ClusK. gombaneveit eredetük szerint vizsgálva azt láthatjuk, hogy a gombák többsége magyar belső keletkezésű szó szerkezet; viszont a nevek jelentős része szláv eredetű, illetve szláv névadási mintára jött létre. Ez utóbbi esetben a termőhelyre vonatkozó utalásokat találunk, ti. hogy mi alatt, milyen fának a tövében terem az adott gombafaj. GREGOR

(i.m. 39-40.) megállapítása szerint ez a névadási mód az északi szláv nyelvekre jellemző, és az ószláv *podъ* 'vmi alatt, vminek az alján' prepozíció megfelelő alakjai segítségével jut kifejezésre. Vö. ukrán *пудъбовик* 'Boletus pachypus', cseh *poddoubník* 'Boletus badius' stb., melyek alapja a *dub* (> ószláv *dobъ*) 'tölgy', szó szerinti jelentése tehát 'tölgyfa alatti gomba', vagy rövidebben 'tölgyfaaljagomba'.

Érdekes, hogy GREGOR „egyéb, bizonytalan eredetűnek” tekinti a Clusius által *boza fa termewt*-ként megjelölt gombát, amely *bodza(fa)gombaként* élt tovább nyelvünkben (i.m. 43.). A név itt is a termőhelyre utal, az előzőekben említett gombákkal ellentétben viszont ez nem a fa alatt, hanem a faágakon nő, vagyis a név megfejtése 'bodza fá(n) termő/ett' lehet. A gomba ma használatos neve viszont *júdásfülgomba* (*Auricularia*), mivel megváltozott a név motiváltsága: a termőhely-megjelölés helyett a gomba emberi fülhöz hasonló jellege lett az elnevezés alapja. Egyébként már Clusius is említi, hogy a nép *Júdás fülének* nevezi ezt a gombát, viszont a kódexben ezt latinul írja le, s magyar névként a *boza fa termewt* szerepel nála. Elképzelhető, hogy a németül is megadott gombanév (*Holder Schwammen*) fordításaként.

A mai napig nem sikerült még megnyugtatóan tisztázni a *Chöpörke* ('csiperke') gomba nevének eredetét, s a nagyszámú alakváltozat is különféle, nem mindig világos folyamat eredménye. Valószínűleg szláv eredetű, de létezik olyan feltevés is, miszerint a szó a *cseperedik* 'sarjad' ige szócsaládjába tartozó magyar fejlemény.

A *Ganejou* néven említett gomba esetében feltehető elírás származhatott a szóvégi *u* és *n* írásmódja közötti nagyfokú hasonlóságból. Mivel Clusius nem nagyon tudott magyarul, lehetséges, hogy gombanévként értelmezte azt a hallott szót, amely egyébként a termőhelyet fejezte ki, ti. hogy „ganéjon”, azaz trágyán nő. Ebben az esetben tehát a *ganej* szótőhöz helyhatározó rag tapadását feltételezhetjük.

A *vargánya* először a ClusK.-ben fordul elő önállóan vagy jelzős szerkezetben, a *Boletus* különféle fajainak megfelelőeként. GREGOR adatai szerint (i.m. 20.) a név előzménye egy ószláv **vr̥go*, *vergti* 'dob, vet, hajít' ige, és a magyar 'a' végződés a szerb-horvát szó gen. partitívusának a meghonosodása. A TESz. szerint a név összetett szóként

való magyarázata téves (l. TESz. 3: 1092; *vargánya* al.) Emiatt kérdéses ISTVÁNFfi szómagyarázata (i.m. 72.), miszerint Clusius a magyaroktól sokszor hallott káromkodási szólamot írta le a gomba nevéként. A *Baba Varganya* gombanév előtagja viszont GREGOR szerint (i.m. 28) külső hasonlóságon alapuló jelentésátvitel eredménye: a szláv *bab(k)a* 'vénasszony' szó azért lehetett motiváló tényező, mert a *Boletus* alakja emlékeztet a nagyfejkendős, bőszoknyás öregasszony elnagyolt rajzára.

A többi elnevezés motiváltságának alapját megfigyelve láthatjuk, hogy a gombák több mint egyharmadának nevében (34-ből 13 esetben) a termőhely megjelölését találjuk. A gombanevek adásánál a szín és a gomba alakja is irányadó (34-ből kb. 12 esetben), amelyeket előszeretettel hasonlítottak valamely állat alakjához és színéhez. Ritkábban a gomba íze és illata adta a név alapját, és csak 1-1 példa fordult elő a gomba termőidejével, illetve a gomba különleges jellemzőjével (megszáradt állapotában széttaposva pöfögő hangot hallat) kapcsolatos elnevezésre.

5. 5. A gombanevek vizsgálata alaki felépítés szempontjából

GREGOR felosztása alapján (i. m. 5-6.) a mai magyar népnyelvi gombanevek két nagy csoportra oszthatók:

- 1.) önállóan, vagy önállóan is használatos egyszerű megjelölések (pl. *pöfeteg*)
- 2.) összetételek; felépítésük alapján ezek lehetnek:
 - kéttagú (ritkábban többtagú) összetételek (pl. *babavargánya*)
 - önálló gombanévvel, összetételekkel, illetőleg a *gomba* szóval alkotott szerkezetek (pl. *kék galambica*, *tövisaljgomba*)

A *ClusK.* magyar gombanevei esetében azonban jóval bonyolultabb a helyzet a helyesírás bizonytalansága miatt. Láthattunk már példát arra, hogy Clusius ugyanazt a gombanevet egybe és külön is leírta (*ti nor / tinor*), egyes gombaneveket nagy, másokat kis kezdőbetűvel írt (pl. *Baba Varganya / verews varganya*, *Peztritz*, *fekete ti nor*) előfordult valószínűsíthető elírás (*Ganejou* \supset *Ganejon*; *wt felem terewmgomba* \supset *wt felen termewgomba*), szórendi csere (*Szilfa termewt alya* \supset *Szilfa alya termewt*), illetve a *gomba* szó sem szerepelt mindegyik névben (bár, amint már említettem, odaírhatnánk). Például a *pisztricgomba* esetében ma már mindig szerepel leírva (tehát a név részének tekinthető) a *gomba* utótag.

A helyesírásban ma is problémát jelent az egybe- és különírás, különösen akkor, ha nehéz eldönteni, hogy szószerezettel, vagy pedig összetett szóval van dolgunk. Hiszen kérdéses lehet, hogy mennyire érzi a nyelvhasználat állandósultnak az adott szerkezetet. Clusiusnál is találunk olyan nevet, amely egybeírva szerepel a *gombával* (*Szarwasgomba*), ugyanakkor a nevek többségében a *gombát* különírva láthatjuk. A *Szarwasgomba* esetében egyébként még bonyolultabb a helyzet: Clusius két külön gombát is említ ezen a néven (ehető gombák 19. faj és ártalmas gombák 25. faj), de egyik sem az, mint amit ma *szarvasgombának* neveznek. Clusiusnál a név egyértelműen az alakra vonatkozik, a *Szarwas* minőségjelzői szerepet tölt be, míg a mai név az *Elaphomyces* (gör.), *Fungus cervinus* (lat.) és *Hirschtrüffel* (ném.) szavak tükörfordítása (SZEMERE i. m. 12).

A kódexbeli nevek írásmódjának gyakori következetlensége valószínűleg abból is származik, hogy Clusius nem nagyon tudott magyarul, tehát ő névgyűjtő körútjai során csupán lejegyezte a néptől hallott kifejezéseket, amelyek esetenként nem is a gomba nevének számítottak, hanem csak körülírásról lehetett szó, mint pl. az *wt felem (felen) terewmgomba (termewgomba)* esetében.

Az említett nehézségek miatt a következő táblázatban nem választottam külön a *gomba* szóval alkotott szerkezeteket és a szóösszetételeket.

RÉGI MAGYAR NÉV (A CLUSIUS-KÓDEXBEN)	ÖNÁLLÓAN (IS) HASZNÁLT („EGYTAGÚ”) NÉV	SZÓSZERKEZET / SZÓÖSSZETÉTEL
1. Baba Varganya		+
2. Bagoly gomba		+
3. Bik alya		+
4. Bokros gomba		+
5. Borjós gomba		+

6. Boza fa termewt		+
7. Chöpörke gomba	+	
8. Dizno gomba		+
9. Ewz lab		+
10. feyer Ízarwas gomba		+
11. feyer ti nor (tinor)		+
12. feyer varganya		+
13. fekete ti nor (tinor)		+
14. Fenyő alya gomba		+
15. Fiz fa gomba		+
16. Galambicza	+	
17. Ganejou	+	
18. Gilwa gyerthyan fa termewt		+
19. Herench	+	
20. Keek galambicza		+
21. Keferew gomba		+
22. KeÍke gomba		+
23. Kygio / Kigyo gomba		+
24. Monyaro alya gomba		+
25. Niwl gomba		+
26. Nyrfa gombaya		+
27. Peztritz	+	
28. Pöffeteg	+	
29. Rewes cereÍnye fa gomba		+
30. Íarga varganya		+
31. Szarwasgomba		+
32. Szemerchyek	+	
33. Szent Gyewrgi gambaia		+
34. Szilfa alya termewt		+
35. Szilwa alya		+
36. Tinor gomba		+
37. Tuuis alya gomba		+
38. Vr gomba		+
39. Varganya	+	
40. Verews Galabicza		+
41. verews varganya		+
42. Vörös Herench		+
43. Vörös Keferew gomba		+
44. wt felem terewmgomba		+

A táblázat kiegészítéséül: a TESz. és GREGOR adatai alapján megvizsgálva a gombanevek meghatározó részét abból a szempontból, hogy szóképzéssel keletkeztek-e, azt mondhatjuk, hogy a *Bokros*, *Bor/ós*, *Szarwas*, *tinor*, *Galambicza*, *Pöffeteg* alakoknál nagy valószínűséggel erről van szó. A példák között előfordul deverbális nomenképző (*Pöffeteg*), denominalis nomenképző (*Bor/ós*, *Bokros*, *Szarwas*). További vizsgálatot igényel, hogy esetleg a *Chöpörke*, *Ganejou*, *Peztritz*, *Szemerchyek* nevek esetében is szóképzést kell-e feltételeznünk.

A táblázat főbb tanulságai:

- Nem véve figyelembe a szín-megjelölést tartalmazó neveket, a *ClusK*. magyar gombaneveinek alig egyötöde volt használatos önálló szóként (vagy önállóan is használatos egyszerű névként).

Összevetésül: ma is önálló szóként használatos gombanevek (vagyis általában nem teszik ki a névben a *gomba* utótagot): *vargánya*, *pöfeteg*, *szömöröcsög*, illetve a *tinóru*!. Ez utóbbi esetében annyira elhalványodott a nyelvérzék számára annak észlelése, hogy itt eredetileg szóösszetétellel van dolgunk (tkp. 'tinó orrú gomba'), hogy ma már sokan önálló, egyszerű szóként használják e gombanevet. Ennek bizonyítéka az is, hogy sok gombahatározó könyvben a név utolsó magánhangzóját rövidült formában írják: *tinóru* (pl. KALMÁR – MAKARA – RIMÓCZI: *Gombászkönyv*, 1995, 206-16.).

- A *gomba* szóval alkotott szerkezetek között 2 olyat találunk, ahol bizonyosan birtokos szerkezet részeként áll az utótag: *Nyrfa gombaya*, és *Szent Gyewrgi gambaia*. A többi gombanév-szerkezetben birtokos személyjel nélkül áll a *gomba* szó. A különbség okának feltárása még további vizsgálatokat igényel.
- A *vargánya* név 'a' végződése a szerb-horvát előzmény gen. partitívusának a meghonosodása.
- Amennyiben a *Ganejou* név esetében elírásról van szó *Ganejon* helyett, akkor nem szóképzéssel létrejött alakot, hanem ragtapadást kell feltételeznünk.
- A *Herench* esetében GREGOR szerint (i.m. 9-10.) az eredeti horvát *hrč* alakból a magyarban ejtéskönnyítő hanggal **hercs* keletkezhetett, majd egy *n* szervesen járulékhanggal *here(n)cs* ~ *heri(n)cs* fejlődött.
- Az *Vr* gomba neve *úrgomba* / *úrigomba* formában is előfordul a későbbiekben, és a jelentése 'uraknak való, királyi'.

Megjegyzés: bár még ezen a téren nincs teljes egyetértés, de a mikológusok ma már arra törekednek, hogy a gombafajok „hivatalos” magyar neve – a latin megnevezésnek megfelelően – kéttagú legyen. Ez érvényes abban az esetben is, amikor a név egyik (vagy: mindkét) tagja már eleve szóösszetétel (pl. *Varashátú galambgomba*, *Rőt keserűgomba*, *Okkerszínű vargánya*, stb.).

5. 6. Néhány gombanév etimológiai elemzése

A dolgozat utolsó részében néhány gombanév eredetének részletesebb vizsgálata következik ábécé-rendben, elsősorban ISTVÁNFFI, GREGOR és a TESz. adatainak, magyarázatainak a felhasználásával:

1. Bagoly gomba

ISTVÁNFFI a *gomba* nevének hibás fordításával magyarázza ezt az elnevezést (i. m. 84): „Az én ötödik gombám Clusiusnál a hetedik rossz gombanem elseje. Ő németül *Krotten schwammen*, magyarul *Bagolygomba* néven ismeri, mindkét név egyet jelent s a. m. békagomba (fényes példa ez arra, hogy terjednek a hibás nevek is rossz fordítás révén) én *kis ártalmas napernyőnek* neveztem el - igen hasonlít egy kis félig nyitott napernyőhöz.”

GREGOR (i. m. 33) viszont a *gomba* színéből indul ki: „A *bagolygomba* feltehetően a színe alapján kapta a nevét”. Zakál észrevételét idézi 1818-

ból: „Némellyek a' *bagu gombát* is megeszik, a' melynek baguhoz hasonló szürke színe van.” A délszláv és a német - azonos jelentésű - megfelelések hiánya alapján állítja GREGOR, hogy az elnevezés a magyar népnyelvben keletkezett (uo.).

2. Bor/ós gomba

Clusius a német elnevezést a gomba termőtestének duzzadó alakjával magyarázza, ISTVÁNFFI pedig nem említi az értelmét (i. m. 86). Erdélyben viszont ismert gombanév. SÁNTHA azt írja róla, hogy Háromszék környékén a piruló galócát, illetve a bűdös galambgombát és a pelyhes keserűgombát illetik ezzel a névvel. A piruló galócát azért, mert a gomba kalapja a burokmaradványtól, a pikkelyektől olyan, mintha borssal lenne behintve; a másik két gombafajt pedig azért, mert csípős az ízük, s ez a borsra emlékeztet (i. m. 131).

3. Boza fa termewt

ISTVÁNFFI (i. m. 80) szerint „A legtermészetesebb s legtalálóbbs neve a gombának a *Bodzafa gomba*. De még *Auris Sambuci*, *Bodza-fülnek* is hívják. ... Anyaga olyan, mint a porcogó, mely az ember füle kagylóját alkotja, vagy a milyen a borju husában is találhatik. A bodzafa egyéves hajtásain terem, és pedig az északos oldalon.”

4. Chöpörke gomba

1228: *Cheperka*, *Cheperke* szn. (OkISz.), **1358:** *Cheperkesmal* sz. hn. (OkISz), **1584:** *chöpörke*, **1673:** „A *tseperke gombák némellyeknec csemegéi*” (Com: Jan. 28: NySz. 1: 410 *csépërke* a.)

Valószínűleg szláv eredetű, a megfejtés azonban részleteiben nincs egészen tisztázva, vö. blg. печерица, печуа (Vasmer: RussEtWb. 2: 352): '*csiperkegomba*'.

A magyar szó legkönnyebben a blg. N. чепурка-ból volna magyarázható, de ennek kora nem ismeretes. A *pecsérke* típusú alakok a szlovákból valók. A nagyszámú alakváltozat különféle, nem is mindig világos folyamat eredménye. Közrejátszhatott a népetimológia is (*pacsírtagomba* stb.).

További vizsgálatot érdemel az a feltevés, amely szerint a *csiperke* a *cseperedik* 'sarjad' családjába tartozó magyar fejlemény volna.

(I. TESz. 1: 536-7; *csiperke* al.)

A *pecsérke* névváltozat létrejötte hangátvetéssel magyarázható. KICSI SÁNDOR (i. m. 350) említi, hogy Harasztiban *csöpörke* a 'gomba' jelentésű átfogó terminus, és Kórógyon s környékén is csak a csiperkét nevezik *gombának*, a többi: *csöpörke*. A *csipërkegomba* viszont a réti csiperke elnevezése. Összevetésül: az angol *mushroom* 'gomba' jövevényszó a franciából, ahol előzménye, a *mousseron* elsősorban 'réti csiperke' jelentésű. A legtipikusabb ehető gomba a mai magyarságnál is a réti csiperke, ezért terjedhetett el a neve átfogó 'gomba' jelentésben.

5. Ewz lab

Clusius szerint nem találó ennek a gombafajnak a magyar névadása, de az okot nem említi (*ClusK. cclxxiiij*).

ISTVÁNFFI (i. m. 76) viszont a következőket írja: „Én azt hiszem, hogy a márványozott tönk hasonlatosságáról kapta ezt a magyar nevét, s igen találóan, mert olyanforma ez, mint a levágott, megszáritott őzlábszár, amit korbácsnyélnek stb. használnak.”

6. Fenyo alya gomba; Fenyo alya gomba nem io

Clusius magyarázata alapján azért kapta a nevét, mert fenyők alatt terem, és mellette a *nem io* megjelölés annyit jelent, hogy nem ehető gombáról van szó (*ClusK. cclxxxv*).

GREGOR megjegyzi róla, hogy a *fenyőalja (gomba)* mellett használatos a *fenyőgomba* megjelölés is, mégpedig Erdélyben, a Dunántúlon, valamint az északi nyelvjárásokban, de följegyezték a Kiskunságban is (i. m. 39).

7. Galambicza

Valószínűleg szerb-horvát v. szlovén eredetű, vö. szb.-hv. N. *golobica, golubica* 'galambgomba' [tkp. 'nőstény galamb'] (Simonovic 410); szln. *golobica* 'ua.'; vö. még blg. N. *гълъбѣци* [többes szám] 'egy fajta fehér gomba' (Mlad. 1: 490).

A névadásnak az lehetett az alapja, hogy e gombák némelyik fajtája galamszínű. Hasonlóképpen 'galamb' jelentésű szóból képződött a ném. *Täubling*, or. N. *голубец* 'galambgomba' is.

A magyarba átkerült nyugati délszláv szó a m. *galamb* hatására módosulhatott *galambicá-vá*. Szóképzés-történeti okokból kevésbé meggyőző az a feltevés, hogy a *galambica* a *galamb* magyar származéka. A kicsinyítő – becéző m. *-ica* képzőbokor a 16. században még aligha volt meg. A dunántúli nyelvjárások szava. (I. TESz. 1: 1016; *galambica* al.)

ISTVÁNFFI (i. m. 66): „Németül *Fraw Teubelinge*, magyarul *Galam Bicza*, és flamandul *Kisasszony- vagy Asszony-gomba*. Ezen elnevezések alapját nem ismerem, én ezért *Nagy zöld gombának* hívom.”

8. Ganejou

Clusius névmagyarázata, miszerint ez a faj trágyadombokon nő kora tavasszal, megegyezik SÁNTHA *ganyégombára* vonatkozó (i. m. 132) feljegyzésével: Erdélyben ez a trágyadombon (ganyén) növény tintagombák neve. A *ganejou* – *gané* – *ganyé* – *trágya* névrész tehát a fellelhetőség helyére utal. Maga a *ganéj* kifejezés délszláv eredetű: a horvát, szlovén *gnoj* ('trágya') szóból származik. Ebből a szóeleji mássalhangzó-torlódás járulékhanggal oldódott, majd a *gonoj* nyíltabbá válással *ganaj* lett. A *ganéj* alak a *paraj* – *paréj*, *taraj* – *taréj* szópárok hatására jött létre. (I. Magyar Szótörténeti Szótár 168. *ganéj* al.)

9. Gilwa gyerthyan fa termewt

GREGOR (i. m. 9) leírása szerint ennek mai neve: *gilva*. Ez szláv eredetű szó, s végső soron azonos a forrása a külön átvételként meghonosodott *golyva* szavunkéval. Személynévként is használatos volt 1228 óta (OkISz.), az 1405 körüli évektől kezdve pedig a köznyelvben ismert gombanévnek számított (I. KNIEZSA, SZIJSz. 195; TESz. I: 1061 - a különféle alakváltozatokat is l. itt). Elsősorban a szerb-horvát és a szlovén,

ill. a szlovák tekinthető közvetlen átadónak. A népnyelvből *gévagomba* formában átvette a szakterminológia is (I. Cs.-P. 67)

10. Herench

GREGOR (i. m. 9-10) három évszázadon át nyomon követhető népnyelvi gombanévként írja le, az első adatként Clusius Kódexét jelölve meg.

A *herencs* valószínűleg a dunántúli nyelvjárások szava volt, és feltehetőleg a horvát *hrč* (HASz.), *hrč* 'Morchella esculenta' (SIMONOVIC 308) átvétele. Elképzelhető, hogy a *hrč* azonos a *hrčak* 'hörcsög' szóval. A szláv nyelvekre ugyanis jellemző, hogy a gombafajokat valamilyen külső hasonlóság alapján egy-egy állatnév segítségével nevezik meg. Jelen esetben valószínűleg a mozdulatlanra merevedő hörcsög alakja és fejformája, továbbá (világos) barna színe okozta, hogy róla nevezték el a Morchella és Helvella egyes fajtáit. E föltevést támogatja a magyar N. *hörcsöggomba* 'Morchella esculenta' (K.-M. 269; Cs.-P. 81, 112), amely nem lehet más, mint a szerb-horvát *hrčak* viszonylag újabb keletű lefordítása. A *hrč* > m. **hercs* (~ **herč* > m. **hercs*) alakból azután a magyarban *here(n)cs* ~ *heri(n)cs* fejlődött, amelyben az *n* szervetlen járulékhang. (uo.)

KICSI SÁNDOR viszont ezt a magyarázatot megkérdőjelezi, a pelyhes keserűgomba (*Lactarius vellereus*) Turóc völgybeli *herécs* elnevezése, ill. a Bakony vidéki *herincs* említése kapcsán. A gomba belorusz, szerbhorvát, orosz elnevezéseiből kiindulva nem tartja kizártnak, hogy a *keserűgombáról* van szó, amelynek csuvas és magyar elnevezése is a *xrušč*, *xrašč*, *xrošč* változatokra vezethető vissza (i. m. 348).

11. Keserew gomba

ISTVÁNFFI nem ír a név magyarázatáról. SÁNTHA viszont ír a *keserűgombáról*, s megemlíti, hogy azonos néven általános az egész magyar nyelvterületen (i. m. 133). KICSI SÁNDOR szerint is a legkorábbról (1577 k.) adatolható magyar gombanevek között szerepel, és ez az egyetlen gombafaj, amelynek magyar nyelvterületen ilyen egységes az elnevezése. Véleménye szerint e gomba ismerete talán a honfoglalás előtti bolgár-török kulturális hatásnak tulajdonítható, és talán ez lehetett az őseink által megismert első fogyasztható gomba (i. m. 348). Tejelőgombáról van szó, amely a termőtest megsértésekor tejnedvet enged magából. Elképzelhető, hogy a magyarság először tejoltóként használta, s csak később tért rá a fogyasztására. KICSI SÁNDOR szerint nem valószínű, hogy a gomba neve szláv tükörszó volna, s román példákat (*burete iute*, *iutari*) hoz fel arra, hogy e gomba ízét az ottani *csípős gomba* elnevezés jól jellemzi. A *keserűgombának* a répáshutai szlovák *horkine*, a háromhutai szlovák *horkiža*, a pilisszántói szlovák *hurká huba*, továbbá az erdélyi szász *Bitterling*, és a román nyelvjárási *burete acru* elnevezése a magyarból vett tükörszó lehet (i. m. 349). Vagyis: a keserű jelentése körülbelül 'csípős' lehet, s a név a gomba ízére utal.

A gombanév *keserű* elemét hangátvetéssel (metatézissel) és népetimológiával magyarázva bolgár-török jövevényszónak minősíti, s szerinte a csuvas *kărăš* előzményének átvétele lehet (i. m. 343).

A Magyar Szótörténeti Szótárban a *keserű* szó jelentésére az 'epééhez hasonló kellemetlen ízű' meghatározást találjuk; a szócsalád *keser-* töve

ősi finnugor örökség: vogul *kvosertaht* ('erős, fanyar, keserű íze van'). Az ősi alak *kecsere lehetett (l. 271).

12. Niwl gomba

Ma *sárga róka*gombának nevezik (*Cantharellus cibarius*). ISTVÁNFFI az elnevezésével kapcsolatban ezt írja: „A mi közönséges sárga Brabanti gombánk (úgy vélem) mindenfelé található.” A régi írók elnevezték, például Lobel „nagy öblös karélyos berki gombának ... – franciául *Chanterellenek*.” (i. m. 71) KICSI SÁNDOR a magyar nevet szláv tükörszónak írja (i. m. 348), amely egyértelműen a sárga róka gombát jelöli.

GREGOR (i. m. 42) részletesebben kitér a név magyarázatára. Leírása szerint az ószl. *zajecъ* 'nyúl' főnév különböző szláv megfelelőseinek a képződményei adhatták az alapot a magyar gombanévhez. A 'nyúl' jelentésű alapszóból képzett szláv gombanevek keletkezésének oka elsősorban e gombafaj sárgás, barnás színében keresendő, amely gyakran tölcészerű vagy hullámosan gyűrődött kalappal párosul. A magyar adatokban néhány esetben a pontos jelentés nem állapítható meg, de az bizonyos, hogy többnyire a *Cantharellus cibarius*-t értik rajta.

13. Peztritz

ISTVÁNFFI (i. m. 58) *Pisztritz*, *Peszterice*, *Peszterce* néven említi.

GREGOR már részletesebben elemzi a név származását. Feltételezése szerint az átvett alak egy szlovák vagy ukrán **pestric*, illetve plur. **pestrice* volt, amelyből a magyarban távolsági asszimiláció és a mássalhangzó csoport feloldása útján keletkezett a többi változat.

14. Pöffeteg

1525 k.: „*Tubera: pefetegh*” (MNY. 11: 81); **1578**: *Poffeteg* (Gombocz E.: BotTört. 55); **1584**: *Pöfeteg* (Beythe: Nom. 5: NySz.).

Jelentései: 1. **1525** k.: 'pöfeteggomba'

2. **1577** k.: 'daganat, csomó, kelevény' (OrvK. 422)

Származékszó: a *püffed*, *pöffeszt* stb. igék tövéből keletkezett *-eteg* deverbális nomenképzővel. Az 1. és 2. jelentés valószínűleg nem egymásból fejlődött, hanem mindkettőben az igető 'dagad, duzzad' jelentése él tovább. A pöfeteggombának más, ugyancsak a növény duzzadtságára utaló elnevezései is vannak; pl. *pöffedék* (1629: Pécsv. Fel. 21: NySz.), *puhatag* (1855-60: MNY. 38: 310). (l. TESz. 3: 274; *pöfeteg* al.)

GREGOR (i. m. 25) szómagyarázata is hasonló. Szerinte a gombanév az 'ütődés; duzzadás' jelentésű *pöf-*, *püf-*, *po-*, *puf-* hangutánzó-hangfestő tő származéka. Ez teljesen világos szemlélet eredménye, ha tekintetbe vesszük, hogy a *pöfeteg* összezúzásakor „gyöngye *pöf* hangot adva szakad szét”. A pöfeteg-fajokra ugyanis az a jellemző, hogy porhoz hasonló érett spóratömegük erősebb nyomásra szétporzik, miközben halk puffanó hangot hallat.

15. Szarvasgomba

Clusius két külön gombát is említ ezen a néven (ehető gombák 19. faj és ártalmas gombák 25. faj), de egyik sem az, mint amit ma *szarvasgomba*nak neveznek. Clusiusnál a név egyértelműen az alakra

vonatkozik, míg a mai név az *Elaphomyces* (gör.), *Fungus cervinus* (lat.) és *Hirschtrüffel* (ném.) szavak tükörfordítása (SZEMERE i. m. 12), de nem a gomba alakja miatt! A *szarvasgomba* szó a köztudatba már eléggé átkerült, de a nép itt-ott korallgombákat (*Ramaria*) ért alatta.

GREGOR (i. m. 44-6) megállapítása szerint eredetét egyelőre nem lehet teljes pontossággal megvilágítani. A fő nehézséget az okozza, hogy a szó nemcsak *Tuber*-t, de egyéb, attól teljesen elütő gombafajokat is jelöl. A *Tuber aestivum* kitűnő ízű és jó illatú, s ezért az erdei vadak legkedvesebb csemegéje. Az erdőt járva sokszor láthatjuk a szarvasok, őzek kaparását, vaddisznó-túrásokat, amelyek az állatok szarvasgombák utáni keresgélését jelzik. GREGOR (uo.) idézi Mátyust is, aki szerint a *szarvasgomba* azért kapta a nevét, mert „inkább azokon a helyeken találhatik, a hol a szarvasok bögéseket vagy párosodásokat folytatják”. A *Tuber* és a szarvasok kapcsolata tehát kétségtelen, de az is bizonyos, hogy e gomba ilyen alapon való elnevezése a magyarban idegen, ezért valószínűleg nyugati mintára történt.

A *Tuber*-t már az ókori rómaiak számon tartották, lakomáikon a húsételek kedvelt ízesítője volt. Tőlük ismerték meg a franciák, s az ő révükön az egész világ (l. SMOTLACHA 119). Hozzánk eljutva, eleinte bizonyára összetévesztették a *fehér szarvasgombával*.

GREGOR szerint is a m. *szarvasgomba* a középkori lat. *cerviboletus* ~ *boletus cervi*, esetleg a ném. *Hirschwamm* lefordításán alapulhat.

GREGOR (uo.) kitér a *fehér szarvasgomba* nevére is: a 'Ramaria' jelentésű *szarvasgomba* lehet eredeti hazai megjelölése az ágas-bogas, szarvasagancsra emlékeztető gombafajnak, de itt sem hagyható figyelmen kívül a ném. *Hirschling* ~ *Hirschwamm* 'Ramaria' (MARZELL I: 1037-8), esetleg a szln. *jelenova goba* 'ua.' (SIMONOVIC 129) befolyásoló szerepe sem. Ám ennek eldöntése csak a rendelkezésre állónál sokkal több nyelvi és tárgytörténeti adat birtokában lehetséges.

16. Szemerchyek

1198: „*Sexta manfio ſumurcuc. cum uxore nomine geta*” szn. (ÓmOlv. 63) Szláv eredetű, vö. szb.-hv. *smrčak*; szln. *smrček*; or. *сморчок*: 'kucsmagomba'. A magyarba került alak **smъrčъkъ* lehetett. Közelebbi forrása azonban bizonytalan. A szókezdő s és cs a cs-hez való hasonulás eredménye; ezt a *sömör* analógiája is segíthette, mivel a kucsmagomba rücskös felületű.

A szóvégi zöngésülést a *gomba* utótaggal való összetételek hasonulása is elősegíthette. A *szömörce* a *szömörce*-félék képzőként felfogott szóvégének elvonásával keletkezett.

Jelentése: 1. **1198:** 'kucsmagomba; *Morchel*'

2. **1600** k.: 'egy fajta gombóc'; szakny. *szemérmetlen szömörce* 'Phallus impudicus'.

(l. TESz. 3: 794-5; *szömörce* al.)

ISTVÁNFFI (i. m. 54) ennél a gombafajnál a következő neveket említi: *Szömörce*, *Süveg*-, *Kucsmagomba*, *Szent György g.*, *Parancsolat gomba*. Azt is megjegyzi, hogy a neve oroszul *szömörce*.

17. Tinor gomba

1807: „*tinóru: (boletus)*” (Magy. Fűvészk. 583); **1833:** *Tin’ orrú gomba* (Kassai 2: 292)

Jelentése: **1807:** 'vargánya; Steinpilz'; szakny.: 'boletus edulis'.

De vö. **1783:** „*Boletus bovinus ... Tinó gomba*” (Molnár J.: Könyvház 1: 342: NSz.); **1795:** „*A’ Tinó-orrú gomba. Ez barna sárgás vagy zöldes színű*” (Gáti: Term. hist. 108: NSz.).

Összetett szó; a „*tinó orrú gomba*” elhomályosult összetétele.

1584 k.: „*C(ortinarius) varius ... (Tinor gomba)*” (Gombocz E.: BotTört. 120) a *tinóorr* kapcsolatból vált ki. A népnyelv a tinó orrával azért hozhat kapcsolatba egyes gombafajokat, mert azok húsos, gömbölyded alakja hasonlított a fiatal tinók, borjak orrához.

Nyelvjárási és növénytani szakszó. (I. TESz. 3: 921; *tinóru* al.)

18. Vr gomba

GREGOR megállapítása szerint az *úrgombát* már a XVI. századtól kezdve gyakran idézték, ami azt tükrözi, hogy az 1500-as években ez a gombanév hazánkban már teljes mértékben el volt terjedve.

Ez egykor a rómaiak legkedvesebb gombái közé számított, és általában *Boletus* néven emlegették (i. m. 46-8).

Magyar neve valószínűleg DNy-i, Ny-i eredetű (horvát, latin, német?) minták alapján keletkezett. Clusius *Plantarum Historiájában* megjegyezte, hogy a magyarok az *Amanita caesarea*-t a jósága miatt nevezték *úrgombának*, mintegy azt mondva, hogy az az urak gombája. A németeknél viszont azért *Kaiserling*, mert a gombák között a legnemesebb, legfőbb értékű. GREGOR szerint (uo.) valószínű, hogy a németeknél és a magyaroknál is mindkét szempont számításba jöhetett, legalábbis Clusius idejében.

Az *Amanita caesarea* a legelső és legkedveltebb gombák egyike volt, amellyel a magyarság a honfoglalás után megismerkedett – mégpedig alighanem idegen főpapok és főurak révén –, ezért az *úrgomba* szóban az *úr* valószínűleg még az eredeti 'fejedelem, király, királyi herceg' (vö. TESz.) jelentésben használatos. Hasonló elv alapján nevezik ezt a gombát más nyelveken is, így például: francia *royal*; holland *keizerling*; horvát *kneznicza*; szlovák *královka*.

Ám a régiségben az *úr(i)gomba* a *Pholiota*-ra, egyes *Russula*-fajokra, valamint a *Tricholoma*-ra is vonatkozott. Minden valószínűség szerint tehát azokat a gombafajokat nevezték így, amelyek a legnagyobb megbecsülésnek örvendtek (GREGOR uo.)

19. Varganya

1584 k.: „*feier varganya*”, *varganya*, *varga annya* (MNy. 58: 474)

Szerb-horvát eredetű, vö. szb.-hv. *vrgānj*, *vārgānj* 'jóféle vargánya' (Dayre-Deanovic-Maixner); vö. még szln. N. *vrganj* 'ua.' (Pleteršnik).

E szavak talán a 'görcs, bütök, dudor, daganat' jelentésű szláv szavakkal függenek össze etimológiailag.

A m. *vargánya* szóvégi *a*-ja azt mutatja, hogy nem a nom., hanem a gen. partitivusi alak került nyelvünkbe. A szlovén megfelelő szófeldrajzi okok miatt aligha vehető figyelembe a magyar szó forrásaként. Összetett szóként való magyarázata téves. (I. TESz. 3: 1092; *vargánya* al)

ISTVÁNFFI a következőket írja ezzel kapcsolatban (i. m. 72): „Flatt K. ... azt hiszi, hogy Clusius a magyarok részéről sokszor hallott káromkodási szólamot értette, s ezt a szót cserélte fel a *vargányával*. A régi nyelv szótárai nem említik.” ISTVÁNFFI (uo.) egy anekdotát is említ: a tradíció azt tartja Marosvásárhelyt, hogy Bolyai Farkas, ha nagyon felbosszantották a nebulók, azt mondta nekik: „Eredj a vargányádba”. ISTVÁNFFI szerint ez némileg megvilágíthatja a szónak – legalábbis mint valami indulatkifejezőnek – alkalmazását.

GREGOR (i. m. 28) a *Babavarganya* összetétel előtagjáról is említést tesz. Feltételezése szerint a *bába*- előtag délszláv átvétel. A szlovénben a *Boletus edulist* a *baba*, vagyis 'alte Frau' és 'Hebamme' szó jelöli, amilyen jelentésben ez a szláv szó honossá lett a magyarban is (l. KNIEZSA, SzJsz. 68-9). A szláv *bab(k)a* 'vénesszony' > *bab(k)a* 'Boletus' minden bizonnyal külső hasonlóságon alapuló jelentésátvitel eredménye. A *tinóru* alakja ugyanis emlékeztet a nagyfejkendős, bőszonknyás öregasszony elnagyolt rajzára.

20. Wt felem terewm gomba

ISTVÁNFFI (i. m. 91) a nevét a lelőhelyéről magyarázza: „annyit jelent, hogy Magyarországon az utak mellett terem s hogy közönséges”.

A *felem* utolsó msh-ja minden valószínűség szerint íráshiba *n* helyett [*felen*]. A *terewm* szó utolsó betűi elképzelhető, hogy fölcserélődtek [*termew*]. E gomba neve így azt jelentheti: 'útfélen termő gomba'. De arra is gondolhatunk, hogy a magyarul nem nagyon tudó Clusius a gomba nevének vélte, amit a nép ajkán a fellelhetőség helyéről hallott: 'gomba, (mely) útfélen terem'.

6. ÖSSZEGZÉS

A Clusius-kódex magyar gombaneveinek tanulmányozása során tehát – az előző fejezetekben megfogalmazottak szerint – sok tanulságos megállapítást lehetett tenni, több, és talán időnként meglepő eredmény született. Most még egyszer kiemelném a legfontosabb gondolatokat, következtetéseket:

- a) Bár a kódex gombáit már sokan vizsgálták, a gombák elnevezéseinek átfogó, sok szempontú (bár nem teljes körű) elemzésére e dolgozat törekedett először.
- b) A gombák pontos magyar elnevezéseinek megállapítását ma még több probléma nehezíti (például a gombák leírásának pontatlansága a kódexben vagy a fajok rendszerezésének alakulása). Szerencsére korunkban egyre több információ gyűlik össze e témában, és így egyre pontosabbá válhat tudásunk a gombákat illetően. Remélhetőleg az újabb tudományos eredmények alapján lehetővé válik majd a jelzett nyelvészeti problémák megoldása is.
- c) A Clusius-kódex 105 nagygombáját néhány kivételtől eltekintve már sikerült azonosítani, ezáltal a hivatalos latin nevét megállapítani. Mai magyar elnevezésük megadása azonban az egységes elnevezések hiányában (nem készült hivatalos latin-magyar névmegfeleltetés), valamint az egyidejű népnyelvi alakváltozatok miatt rendkívül nehéz. Az adatok egybegyűjtésével és táblázatokba rendezésével dolgozatom megpróbált ebben segítségül lenni.
- d) Clusius magyar gombanevei képet adhatnak a XVI. századi magyar gombaelnevezések jellegzetességeiről és némileg nyelvünk korabeli állapotáról is. Ám nem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy Clusius elsősorban Nyugat-Magyarországon gyűjtötte a gombákat és magyar nevüket, tehát nem tudjuk, az ország más területein milyeneket találhatott volna. A gombaelnevezések viszonylag nagyfokú következetességét figyelembe véve valószínűnek látszik, hogy a kódex elkészültének idejében már léteztek bizonyos állandósult kifejezések a gombafajok megnevezésére. A *gomba* szó is, amely – sok más gombanévhez hasonlóan – szláv átvétel, ekkor már rég meghonosodott nyelvünkben.
- e) A kódex gombaneveit vizsgálva az is kiderült, hogy a leggyakoribbak a két- vagy háromtagú elnevezések voltak, a névadás alapjául pedig többnyire – ahogy ma is – az adott faj lelőhelye, valamint színe, alakja, valamihez való hasonlatossága szolgált. A név meghatározó részének szófaja leggyakrabban köznévv, főnév volt.
- f) A *ClusK.* gombaneveinek többsége magyar eredetű, belső szóalkotással keletkezett szó vagy szószerkezet (pl. *Boza fa termewt, fenyő alya gomba, Ewz lab, Fiz fa gomba, Pöffeteg, Tinor* stb.). E nevek között sok tartalmaz utalást a gomba lelőhelyére (vö. *Gilwa gyerthyan fa termewt, Tuuis alya gomba, Monyaro alya gomba* stb.). A kódexben előfordult számos szláv eredetű gombanév is (pl. *Galambicza, Herench, Szemerchyek*)
- g) A *ClusK.* magyar gombaneveinek mai továbbélésére vonatkozó vizsgálódásaim eredménye: a talált adatok alapján elmondható, hogy

azok a gombanevek, amelyek Clusius idejében megvoltak, körülbelül 90%-os arányban ma is előfordulnak. Igaz, morfológiai szempontból többé-kevésbé megváltozott, de felismerhető formában vannak jelen (s olykor más gombafajok jelölőiként). Tehát mai magyar gombaneveink egy részének esetében a *ClusK.* névanyagát mindenképpen alapvető forrásnak tekinthetjük.

Természetesen, még egyéb oldalakról is lehetne a *ClusK.* magyar gombaneveit elemezni, illetve a felvetett szempontok szerint a későbbiekben részletesebb tanulmányt írni róluk.

A dolgozatban arra törekedtem, hogy a nyelvészeti szempontból eddig kevésbé kutatott kódexet részletesen tanulmányozzam. A benne található összes magyar gombanevet számba vettem, mikológiai-rendszertani szempontból a gombafajok legfrissebb besorolását adtam meg, és nyelvészeti szempontból a *ClusK.* gombaneveinek – tudomásom szerint – eddigi legrészletesebb vizsgálatát végeztem el.

7. BIBLIOGRÁFIA

I. FORRÁS:

CLUSIUS, CAROLUS: *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia et Codex Clusii*. Akadémiai Kiadó, Budapest und Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1983. (exemplar 175.)

II. FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM:

1. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I-IV*. Főszerk.: BENKŐ LORÁND, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 1970, 1976, 1984.
2. Dr. BOHUS GÁBOR: *Revision der Pilzarten des Clusius-Codex*. In: *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia et Codex Clusii*, Akadémiai Kiadó, Budapest und Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1983, 60-69.
3. Dr. CSAPODY VERA – Dr. PRISZTER SZANISZLÓ: *Magyar növénynevek szótára* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1966.
4. *Fejezetek a mikológiából. (A gombák nevezéktana)*. Szerk.: VARGA JÁNOS, JATEPress Kiadó, Szeged, 1999, 50-51.
5. *Gombahatározó I-II (Polyporales, Boletales, Agaricales, Russulales)*. Szerk.: Dr. RIMÓCZI IMRE – Dr. VETTER JÁNOS. Országos Erdészeti Egyesület Mikológiai Társasága, Budapest, 1990.
6. GREGOR FERENC: *Magyar népi gombanevek*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. (Nyelvtudományi Értekezések 80.)
7. ISTVÁNFFI GYULA: *A Clusius-Codex mykológiai méltatása adatokkal Clusius (Carolus) életrajzához*. Budapest, 1900.
8. Dr. KALMÁR ZOLTÁN – Dr. MAKARA GYÖRGY: *Ehető és mérges gombák*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1973.
9. Dr. KALMÁR ZOLTÁN – Dr. MAKARA GYÖRGY – Dr. RIMÓCZI IMRE: *Gombászkönyv (Ehető és mérges gombák)*. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1995.
10. KICSI SÁNDOR ANDRÁS: *Néhány népi gombanevünkről*. In: *Magyar Nyelv*, 2005, 336-351.
11. Dr. KRÉBECZ JENŐ: *Gomba atlasz (200 közép-európai nagygomba)*. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1988.
12. MARTINKÓ ANDRÁS: *Értjük, vagy félreértjük a költő szavát?* RTV-Minerva, Budapest, 1983, 34-49.
13. PÁZMÁNY DÉNES: *Gombahatározó (Nemlemezes gombák)*. BON AMI Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 1998.
14. Dr. RIMÓCZI IMRE: *Fejezetek a Kárpát-medencei nagygombák kutatásának 400 éves történetéből*. In: *Mikológiai Közlemények (Clusiana)* 40/3, Magyar Mikológiai Társaság Kiadványa, Sárvár, 2001, 85-90.
15. SÁNTHA TIBOR: *Gelence népi gombaismerete (Háromszék, Erdély)*. In: *Mikológiai Közlemények (Clusiana)* 42/1-2, Magyar Mikológiai Társaság Kiadványa, Sárvár, 2003, 123-141.
16. SZEMERE LÁSZLÓ: *Föld alatti gombavilág*, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1970.
17. Dr. TERPÓ ANDRÁS: *Gombaismeret, forgalmazás, ellenőrzés. Az elnevezés szabályai*. Kertészeti Egyetem, Gombaszakoktatási Bizottság, Budapest, 1983, 89-90.
18. TÓTFALUSI ISTVÁN: *Magyar Szótörténeti Szótár*, ANNO Kiadó
19. VÖRÖS ÉVA – PRISZTER SZANISZLÓ: *Márton József Természethistóriai képeskönyvének növénynevei*. Debrecen, 1997. (KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 69.)

FÜGGELÉK

CAROLUS CLUSIUS:

FUNGORUM IN PANNONIIS
OBSERVATORUM BREVIS HISTORIA

**(A CLUSIUS-KÓDEX VIZSGÁLT RÉSZÉNEK
FAKSZIMILÉJE)**